

Nematerijalno kulturno naslijeđe Dalmatinske zagore

Ilijov, Josip

Master's thesis / Diplomski rad

2021

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Pula / Sveučilište Jurja Dobrile u Puli**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:137:945971>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-11-22**

Repository / Repozitorij:

[Digital Repository Juraj Dobrila University of Pula](#)

Sveučilište Jurja Dobrile u Puli
Fakultet za interdisciplinarne, talijanske i kulturološke studije

JOSIP ILIJOV

NEMATERIJALNO KULTURNO NASLJEĐE DALMATINSKE ZAGORE

Diplomski rad

Pula, 2021.

Sveučilište Jurja Dobrile u Puli
Fakultet za interdisciplinarne, talijanske i kulturološke studije

JOSIP ILIJOV

NEMATERIJALNO KULTURNO NASLJEĐE DALMATINSKE ZAGORE

Diplomski rad

JMBAG: 0303056115

Studijski smjer: Kultura i turizam

Kolegij: Nematerijalna kulturna baština

Mentor: prof. dr. sc. Slaven Bertoša

Pula, 2021.

IZJAVA O AKADEMSKOJ ČESTITOSTI

Ja, dolje potpisani Josip Ilijov, kandidat za magistra Kulture i turizma, izjavljujem da je ovaj Diplomski rad rezultat isključivo mogega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na objavljenu literaturu kao što to pokazuju bilješke i bibliografija. Izjavljujem da nijedan dio Diplomskoga rada nije napisan na nedopušteni način, odnosno da nije prepisan iz necitiranoga rada, te da ne krši bilo čija autorska prava. Izjavljujem, također, da nijedan dio rada nije iskorišten za neki drugi rad na bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj ili radnoj ustanovi.

Student

U Puli 26. ožujka 2021.

IZJAVA

o korištenju autorskoga djela

Ja, Josip Ilijov, dajem odobrenje Sveučilištu Jurja Dobrile u Puli, nositelju prava korištenja, da moj diplomski rad pod naslovom „Nematerijalno kulturno nasljeđe Dalmatinske zagore“, kao autorsko djelo objavi u javnoj internetskoj bazi Sveučilišne knjižnice Sveučilišta Jurja Dobrile u Puli te preslika u javnu internetsku bazu završnih radova Nacionalne i sveučilišne knjižnice (stavljanje na raspolaganje javnosti), sve u skladu sa Zakonom o autorskom pravu i drugim srodnim pravima i dobrom akademskom praksom, a radi promicanja otvorenoga, slobodnoga pristupa znanstvenim informacijama.

Za korištenje autorskog djela na gore navedeni način ne potražujem naknadu.

Potpis

U Puli 26. ožujka 2021.

Sadržaj

UVOD	1
1. DALMATINSKA ZAGORA	2
1.1. Razdoblje hrvatskih vladara	2
1.2. Pod gradovima i velikašima.....	7
1.3. Osmanlije	16
1.4. Pod vlašću Mletačke Republike.....	21
1.5. Austrija	22
2. NEMATERIJALNO KULTURNO NASLJEĐE DALMATINSKE ZAGORE NA UNESCO-OVIM LISTAMA.....	24
2.1. Sinjska alka	24
2.1.1. Povijest Sinjske alke	24
2.1.2. Običaji Sinjske alke	25
2.1.3. Autentičnost Sinjske alke	27
2.2. Ojkanje	28
2.2.1. Oblici ojkanja.....	29
2.2.2. Način izvođenja ojkanja	29
2.2.3. Nositelji ojkanja	32
2.3. Nijemo kolo.....	32
2.3.1. Nazivi nijemog kola	33
2.3.2. Načini izvođenja nijemog kola	33
2.3.3. Nositelji nijemog kola	35
3. NEMATERIJALNO KULTURNO NASLJEĐE DALMATINSKE ZAGORE U REGISTRU KULTURNIH DOBARA REPUBLIKE HRVATSKE	37
3.1. Umijeće izrade šibenske kape.....	37
3.2. Priprema tradicijskog jela sinjski arambaši	38
3.3. Godišnji pokladni ophodi mačkara podkamešničkih sela	40
3.4. Ganga	41

3.5. Stećci	42
4. OBIČAJI KAO NEPOZNATO NEMATERIJALNO KULTURNO NASLJEĐE DALMATINSKE ZAGORE	44
4.1. Običaji vezani uz ženidbu.....	44
4.2. Običaji vezani uz sijela	45
4.3. Običaji na Badnjak	46
4.4. Običaji na Silvestrovo	47
4.5. Običaji na Sveta tri kralja.....	49
ZAKLJUČAK.....	51
LITERATURA	54
POPIS PRILOGA.....	57
SAŽETAK	58
SUMMARY	59

UVOD

Ovaj diplomski rad bavi se nematerijalnim kulturnim nasljeđem Dalmatinske zagore. Svrha ovog rada istražiti je povijest Dalmatinske zagore, prepoznati njezin utjecaj na stvaranje nematerijalnog kulturnog nasljeđa te spoznati važnost i brojnost nematerijalnog kulturnog nasljeđa Dalmatinske zagore.

Prilikom izrade ovoga diplomskog rada korištene su metode analize, sinteze, induktivna, deduktivna i komparativna metoda te povijesna metoda.

Ovaj diplomski rad sastoji se, uz uvod i zaključak, od četiriju poglavlja. U prvom poglavlju obrađena je Dalmatinska zagora kroz svoju povijest, od razdoblja hrvatskih vladara, razdoblja pod gradovima i velikašima, razdoblja kada su tim područjem vladali Osmanlije, razdoblja pod vlašću Mletačke Republike, pa sve do razdoblja vladavine Austrije. Drugo se poglavlje, zatim, bavi nematerijalnim kulturnim nasljeđem Dalmatinske zagore koje je upisano na UNESCO-ovim listama, a riječ je, dakle, o Sinjskoj alki, koja je objašnjena kroz svoju povijest, običaje i autentičnost. Također, analizirano je i otkanje, kao oblik pjevanja, ali i njegov način izvođenja i nositelji. Posljednje, analizirano je nijemo kolo, gdje su navedeni i njegovi drugi nazivi, načini izvođenja te nositelji nijemog kola. U trećem je poglavlju opisano nematerijalno kulturno nasljeđe Dalmatinske zagore koje je upisano u Registar kulturnih dobara Republike Hrvatske, a to su redom: umijeće izrade šibenske kape, priprema tradicijskog jela arambaši, godišnji pokladni ophodi mačkara podkameničkih sela, ganga te stećci. Četvrto se poglavlje bavi običajima kao nepoznatim nematerijalnim kulturnim nasljeđem Dalmatinske zagore, gdje su obrađeni običaji vezani uz ženidbu, uz sijela, običaji na Badnjak, običaji na Silvestrovo i običaji na Sveta tri kralja. Rad završava zaključkom, popisima literature i priloga te sažetcima na hrvatskom i engleskom jeziku.

1. DALMATINSKA ZAGORA

Dalmatinska zagora, poznata i samo kao Zagora, predstavlja kontinentalni dio Dalmacije. Ona predstavlja oko 150 kilometara dug pojas koji je odvojen od Primorja planinskim nizom Kozjaka, Mosora, Omiške Dinare, Biokova i Rilića. Dalmatinsku zagoru čine takozvane Kninska, Drniška, Sinjska, Vrlička, Imotska (Imota) i Vrgoračka granica, odnosno područja u okolici Knina, Drniša, Sinja, Vrlike, Imotskog i Vrgorca. Prethodno navedene granice međusobno su povezane cestom Knin-Sinj-Imotski-Vrgorac, izgrađenom 1807.¹

1.1. Razdoblje hrvatskih vladara

Povijesni podaci o događanjima u rimskoj provinciji Dalmaciji koji prethode dolasku Hrvata u prvoj polovici 7. stoljeća vrlo su oskudni te se zbog toga mišljenja povjesničara često razilaze. Ipak, poznato je da je u tom razdoblju propala izravna vlast Istočnog Rimskog Carstva, odnosno Bizanta, nad dalmatinskom unutrašnjošću. Zbog prijašnjih provala Barbara, Dalmacija je bila populacijski i gospodarski osiromašena, a tijekom prva dva desetljeća 7. stoljeća bila je „preplavljena“ avarsko-slavenskim navalama, što je na kraju rezultiralo i propašću njezinog središta, stare Salone.²

Sudbinu Dalmacije dijelila je i Zagora, koja je dio tog prostora. Ipak, ona je predstavljala područje koje je bilo povoljno za naseljavanje Slavena, a posebice su se naseljavali oko plodnih površina Mučkog, Crivačkog, Radoškog, Dicmanjskog i ostalih polja. Upravo su obradiva zemlja, izvori i šume bili dobar temelj da se pridošlice brzo uklope u novu sredinu.³ Uz navedeno, sigurnost i zaštitu od neprijatelja Slavenima, kao i starosjediteljima, pružila je brdovitost kraja te su se oni međusobno asimilirali.⁴

Za vrijeme trajanja procesa naseljavanja i asimilacije, na području Dalmatinske zagore pojavio se novi element. Kao što je poznato iz pisanja bizantskog cara Konstantina VII. Porfirogeneta, petero braće, Hrvat, Muhlo, Lobel, Kosenac i Kluk, te

¹ Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje, Dalmatinska zagora, <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=13755>, 20. kolovoza 2020.

² Krešimir Kužić, *Povijest Dalmatinske zagore*, Književni krug, Split, 1997., str. 9.

³ Nada Klaić, *Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku*, Školska knjiga, Zagreb, 1971., str. 132.

⁴ Krešimir Kužić, nav. dj., str. 10.

dvije sestre Tuga i Buga, doveli su Hrvate iz današnje južne Poljske u novu domovinu.⁵ Iz Porfirogenetovih zapisa može se iščitati da su oni ratovali s Avarima te su ih pobijedili, što im je omogućilo da zavladaju zemljom, a to je Hrvatima pomoglo preuzeti gospodstvo nad Slavenima koji su do tada bili avarski podložnici.⁶

Iako su Hrvati bili moćni u organizacijskom i vojničkom pogledu, njihov je sloj rodovske radničke aristokracije bio preslab da bi nametnuo i vlastiti jezik. Centar naseljavanja bilo je područje između rijeka Zrmanje i Cetine te se današnja Zagora nalazi u tom prostoru iz kojeg su se Hrvati širili na teritorij Hrvatske. U malim i zaštićenim poljima su se naseljavale rodovske skupine iz kojih su se uzdignule neke istaknutije obitelji. Osim toga, stare ceste koje su bile izgrađene još za vrijeme rimskih legija, služile su za povezivanje hrvatskih rodova i uobličavanje države. Jedna od tih cesta pružala se preko Klisa na Muć te dolinom Vrbe prema Petrovu polju, dok je druga vodila preko Dicma na Trilj i Sinj. Obje su ceste imale ogranke koji su zalazili u unutrašnjost Dalmatinske zagore. S druge strane bila je cesta preko Boraje, koja je povezivala današnje kaštelansko i šibensko područje. Uz smjer Šibenik-Knin tako se formirao prsten unutar kojeg se odvijao vrlo buran život, uzimajući u obzir srednjovjekovne prilike.⁷

Prema spomenutom djelu cara Konstantina VII. Porfirogeneta, staru je hrvatsku državu činilo 11 upravnih jedinica, odnosno županija, na čelu kojih je stajao župan koji je stolovao u županijskom gradu-utvrđi, smještenoj obično na položaju koji je bio prikladan za obranu od neprijateljskih napada. Osim gradova-utvrda, postojali su i drugi manji utvrđeni punktovi, a Dalmacija u današnjem shvaćanju i opsegu tada nije postojala. Tijekom 9., 10. i 11. stoljeća Dalmacija je na kopnu obuhvaćala uska područja Zadra, Trogira, Splita i Dubrovnika pa je tako i Zagora isprva pripadala Kliškoj županiji, a tek je preraspodjelom u 11. stoljeću postala zasebna cjelina, s vlastitim županom. Staro županijsko središte bilo je u Klisu, koji je ujedno bio i glavna obrambena točka, uz koji su se za obranu koristile i brojne suhozidne gradine iz predrimskog doba. Nakon što se Zagora odijelila, sjedište joj je bilo premješteno na gradinu Bogočin iznad Unešića. Važno je za napomenuti da je Zagoru nastanjivao jedan hrvatski rod koji je poznat kao Svačići.⁸ Prema zapisu iz benediktinskog

⁵ Na istom mjestu.

⁶ Nada Klaić, *Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku*, Školska knjiga, Zagreb, 1971., str. 147.-148.

⁷ Krešimir Kužić, *Povijest Dalmatinske zagore*, Književni krug, Split, 1997., str. 10.-11.

⁸ Isto, str. 12.

samostana svetog Petra u Poljicima, Svačići su bili jedan od šest redova između kojih su se birali hrvatski banovi, od kojih su ostali Kačići, Kukari, Čudomirići, Mogorovići i Šubići.⁹

Već spomenuta sačuvana cestovna mreža omogućila je međusobnu bolju povezanost županijskih središta, a time i cjelokupne hrvatske države. Ceste su, osim za ustrojavanje države, služile i za dolazak kršćanskih misionara koji su na ovo područje dolazili da prošire Vjeru među Hrvatima, koji su do tada, dakle, do početka 9. stoljeća većinom vjerovali stara božanstva, Peruna, Svetovida, Crnoboga, a bilo je i primjesa dualizma, vjerovanja u borbu Dobra i Zla, Svjetla i Tame. Hrvatski vladari su oduvijek bili skloni misionarima, kojima je u pokrštavanju pogodovala i blizina očuvanih primorskih gradova u kojima je postojalo crkveno ustrojstvo.¹⁰

Prva vladarska povelja s kojom se može povući poveznica s prostorom Zagore darovnica je kneza Trpimira iz 852., koja je napisana kod crkve svete Marte u Bijaćima u današnjem Kaštelanskom polju. Tom darovnicom knez Trpimir daruje svojega kuma, splitskog nadbiskupa Petra, zemljištima u Kaštelima i Poljicima. Budući da je dvor kneza Trpimira bio na Klisu, a darovana zemljišta nalazila su se na području Kliške županije, pretpostavlja se da je knežev rod bio iz istog kraja, zbog pravila da knez može darovati samo svoju rodovsku zemlju.¹¹ Također, iz tog vremena sačuvan je i zapis kneževa gosta, benediktinca Gottschalka, o Trpimirovim pripremama za rat s Grcima, koji će knez uspješno završiti. Dakle, hrvatska je država bila utemeljena na rodovskom načelu te je i sama vojska, kojoj je na čelu bio knez, bila takva.¹²

Benediktinci su bili glavni nositelji misionarskog rada te su na teritoriju Hrvatske podignuli brojne samostane i crkve. Jedna od najpoznatijih građevina iz tog razdoblja je crkva svetog Petra, koja je podignuta u Zagori, u Muću Gornjem. Ostaci te crkve nalaze se ispod današnje župne crkve, a riječ je o zadužbini kneza Branimira. Prigodom obnove crkve 1871. pronađeni su kameni ulomci na kojima je natpis koji spominje kneza Branimira i vrijeme gradnje crkve, godinu 888. Crkva se nalazila na vrlo povoljnom području, kako poljoprivrednom, tako i prometnom, iznad plodnog

⁹ Miho Barada, *Historicitet imena Svačić*, *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, vol. 16, br. 1, Zagreb, 1935., str. 138.

¹⁰ Krešimir Kužić, *Povijest Dalmatinske zagore*, Književni krug, Split, 1997., str. 13.

¹¹ Neven Budak, *Prva stoljeća Hrvatske*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 1994., str. 20.

¹² Krešimir Kužić, nav. dj., str. 13.

polja i pokraj puta koji iz Solina vodi u Petrovo polje. Zbog svega navedenog, može se zaključiti da je knez imao svoje posjede u današnjem Muću, koji je tada nosio naziv Zmina. Knez Branimir umro je 892., na vrhuncu moći, ostvarivši nezavisnost hrvatske države. Pokopan je u kamenom sarkofagu u crkvi svete Marije u Biskupiji kraj Knina. Zagora je crkvenopravno u početku bila pod jurisdikcijom splitskog nadbiskupa. Pri kraju 9. stoljeća neko su vrijeme ninski biskupi upravljali Zagorom, a pokušaj biskupa Grgura 925., odnosno 928., da svojoj biskupiji isposluje metropolitansku vlast nad cijelom Hrvatskom nije uspio te je Zagora opet došla pod okrilje Splitske biskupije. U sljedećem stoljeću osnovana je Trogirska biskupija, koja se prostirala po središnjem i zapadnom dijelu Zagore te je nakon toga stanje ostalo nepromijenjeno do osnivanja Šibenske biskupije.¹³

Nadalje, za vrijeme Branimirovih nasljednika, kneza Mutimira i njegovog sina Tomislava, u Zagori je vladao mir i spokojstvo, a posebno nakon Tomislavovih pobjeda nad Mađarima te Bugarima za vrijeme cara Simeona 925., što je rezultiralo proglašenjem Tomislava prvim hrvatskim kraljem. Sljedeće, razdoblje vladavine kralja Miroslava, bilo je suprotno od prethodnog, prožeto sukobima i bezvlašćem, što je dovelo do slabljenja države, ali su sljedeći kraljevi, Mihovil Krešimir i Stjepan Držislav u vrijeme svojih vladavina vratili moć hrvatske države. Nakon Držislavove smrti ponovno je došlo do slabljenja, što su Makedonci i Mlečani vrlo dobro prepoznali i povelili vojne akcije protiv Hrvatske. Makedonski car Samuilo je u svojem pohodu prodro sve do zadarske okolice, no to nije ostavilo trajne posljedice jer se tamošnje stanovništvo sklonilo po šumama i utvrđenim gradinama. U isto vrijeme, uspješan pomorski pohod mletačkog dužda Pietra Orseola na primorske gradove prouzročio je prestanak plaćanja danka Hrvatskoj.¹⁴

Iako je izdvajanje rodova i pojedinaca i prije bilo vidljivo, u 11. stoljeću je Hrvatska počela ulaziti u feudalizam. Na kraljevskim su se dvorima, koji su bili u Ninu, Biogradu, Kninu, Šibeniku, Bijaćima i Solinu, donosile presude, pisale povelje i darovnice i ostalo. Prije Petra Krešimira IV. vladao je kralj Zvonimir, koji je Crkvi darovao mnoge posjede pa tako i nadbiskupiji posjede u Zagori. Također, u vrijeme

¹³ Isto, str. 13.-15.

¹⁴ Isto, str. 15.

Zvonimirove vladavine banovao je Petar Svačić, kojemu se nakon Zvonimirove smrti pružila prilika da preuzme hrvatsku krunu.¹⁵

Nakon smrti kraljevića Radovana Hrvatska se podijelila na pristaše ugarskog kralja Ladislava, brata Zvonimirove udovice Jelene Lijepe, i pristaše kraljeva iz obitelji Svačić. Najprije je vladao Slavac, a zatim ga je naslijedio sinovac Petar, te je Zagora, kao postojbina Svačića, stala na stranu hrvatskog kralja. Vrlo dobro upoznat sa situacijom u Hrvatskoj, Ladislavov nasljednik, ugarski kralj Koloman, odlučio je pogubiti jedinog potencijalnog vladara, kralja Petra Svačića. Zbog toga je u Hrvatsku poslao vojsku na čelu s vojskovođom Merkurijem koji je, stigavši na more, krenuo iz Biograda prema Kninu. Saznavši to, kralj Petar pokušao je okupiti svoje pristaše, s ciljem poraza Merkurija. Na žalost, kralju se odazvao mali broj pristaša i to najvjerojatnije oni njegovog roda te oni iz istočnih dijelova Hrvatske. Mađari su krenuli prema kralju Petru starom rimskom cestom koja je vodila preko Krke na Roškom slapu, a zbog toga što je njegova vojska bila malobrojnija, kralj Petar se pokušao spojiti s većinom vojske koja mu je dolazila u pomoć s istoka. Ipak, Mađari su bili brojniji i Petar Svačić poginuo je 1097. te je tada došlo do promjena u hrvatskoj povijesti jer je tada život izgubio i posljednji kraj hrvatske narodne krvi. Njemu u spomen ostalo je ime Petrova polja, a i planina Moseć je do kraja 17. stoljeća bila nazvana Petrovom gorom.¹⁶

¹⁵ Neven Budak, *Prva stoljeća Hrvatske*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 1994., str. 118.

¹⁶ Krešimir Kužić, *Povijest Dalmatinske zagore*, Književni krug, Split, 1997., str. 15.-17.

Slika 1. Kip Petra Svačića

(Izvor: <http://np-krka.hr/stranice/petar-svacic-vidikovac/368/hr.html>, 5. veljače 2021.)

Nakon pet godina došlo je do sporazuma između vođa 12 hrvatskih plemena i ugarskog kralja Kolomana te je njime on izabran za hrvatskog vladara. Tim je sporazumom u Hrvatskoj ostala široka samouprava na čelu s banom te u Zagori takav izbor u početku nije prouzročio velike promjene. Takvo je stanje potrajalo stotinjak godina, a zatim su nastupile velike promjene.¹⁷

1.2. Pod gradovima i velikašima

Nova državna zajednica u kojoj se nalazila Zagora donijela je veliku promjenu, a riječ je bilo o tome da je središte države i težište njezina interesa premješteno s obale Jadrana na srednjoeuropske prostore. Tako su primorski gradovi, štiteći svoje interese, potvrdili stare i stekli nove privilegije i autonomni status unutar države, a moćni hrvatski rodovi dobivali su u nasljedstvo županije za zasluge. Ipak, bilo je iznimaka, od kojih je važno istaknuti knezove Kačiče, čije se središte nalazilo u Makarskom primorju. Oni su vrlo često dolazili u sukobe s ugarskim kraljevima te su

¹⁷ Isto, str. 19.

Kačići, šireći svoj utjecaj sve do današnjih Kaštela, zaustavili prodor Splita u okolni prostor.¹⁸

Bizantu nije odgovaralo što je Ugarska izašla na Jadran te je protuakciju započeo 1167., kada je car Emanuel Komnen poslao vojsku koja je pobijedila Mađare, što je dovelo do uspostavljanja granice na rijeci Krki. Tako je Zagora pala pod drugu državu, ali samo na dvadesetak godina. Središte Kliške ili Primorske županije bio je grad Klis, koji je slovio za neosvojivi te je iz tog razloga bio predmetom interesa okolnih velikaša. Osim toga, posjedovanje Klisa osiguravalo je i vlast nad obližnjim selima čiji su stanovnici davali razna dobra za opskrbu tvrđavne posade.¹⁹

Kralj Andrija II. 1217., zbog zavjeta koji je njegov otac dao papi, okupio je križarsku vojsku koju su činili Mađari, Hrvati i Nijemci i spustio se njome preko Kliških vrata do Splita. Klis je tada predao vitezovima templarima kako bi ga čuvali do njegovog povratka iz Svete zemlje. Templari su ondje ostali do 1221., kada je vlast preuzeo moćni cetinski knez Domald, iz roda Svačića, čiji je otac Saracen bio kliški župan 1171., te je Domald na taj način zaokružio svoju državinu koji je dobio od kralja Andrije II. Vrlo brzo nakon preuzimanja grada, kroz Domald se sukobio sa Splitsanima, koji su se već bili obračunali i s Cetinjanima, braćom Budimirom i Hranislavom. Sukobi između Domalda i Splitsana vodili su se od 1224. do 1225., a knez je došao i u konflikt s hrvatskim hercegom Kolomanom. Klis je 1277. preuzeo Petar Humski, no već 1234. Domald je ponovno došao na vlast na kojoj je bio još dvije godine.²⁰

Razdoblje sukoba između gradova i velikaša obilježio je događaj koji je po svojoj važnosti i tragičnom ishodu nadišao sve ostale. Gradske komune Trogira i Splita su u prošlosti već počele prodirati u svoju okolicu i širiti vlast nad okolnim selima. Građani su se borili s hrvatskim didićima, a 1241. Mongoli su pod Batu-kanom krenuli na Hrvatsko-Ugarsko Kraljevstvo. Nakon velikog poraza na rijeci Šaju, kralj Bela IV. je pobjegao pod Klis, a zatim se sklonio u Trogir te ubrzo otplovio galijom na još sigurnije mjesto, znajući da Mongoli nemaju brodove. Tada su se Mongoli smjestili na području Zagore, odakle su provaljivali u okolicu Trogira i Šibenika. Kan nije uspio

¹⁸ Isto, str. 25.

¹⁹ Na istome mjestu.

²⁰ Isto, str. 26.

uhvatiti kralja te je svoju vojsku povukao prema glavnom taboru, što je za Zagoru značilo prestanak opasnosti.²¹

Nadalje, kada je riječ o crkvenim granicama, one su bile dogovorene još 1185., na sinodu održanom pod vodstvom splitskog nadbiskupa Petra. Zagora je tada bila podijeljena između Trogira, sa zapadnim i sjevernim selima, te Splita kojemu je pripala okolica Klisa i Muća. Međutim, glavni je problem bio onaj vezan za Šibenik. Njegove su želje za potpunim osamostaljenjem i promaknućem u status grada dovele do sukoba s Trogirom u vezi crkvenog i gradskog područja, što se najviše očitivalo na zagorskom prostoru. Kralj Bela IV. odredio je granice Šibenika u povelji iz 1251., a tu su povelju poslije potvrdili i drugi kraljevi. U drugom je slučaju papa Klement X. 1266. uzeo u zaštitu trogirskog biskupa te mu je tom prigodom dao pravo na desetinu sela Radošića i Nevesta, kao i ostalog dijela Zagore. Trogirskom plemiću Marinu Amblaževu Crnotinu kralj je darovao selo Prapatnicu 1270., a Ljuboviticu 1272. Za to su vrijeme crkveni nesporazumi otišli toliko daleko da su se morali rješavati kod pape Grgura X., koji je 1274. u Lyonu trogirskom biskupu Kolumbanu potvrdio pravo jurisdikcije u selima Nevestu, Koprnu, Radošiću, Gradcu i na čitavom području Zagore.²²

Kralj 13. stoljeća ujedno je i kraj hrvatsko-ugarskih kraljeva iz kuće Arpadovića. U tom su razdoblju knezovi Šubići Bribirski doživjeli uspon i ugled koji je dotad bio neviđen među hrvatskim plemstvom. Moć knezova Šubića Bribirskih bila je pokrijepljena i kneževskim položajima u svim primorskim gradovima. Dijelili su povelje i privilegije kao pravi vladari, a upravo zahvaljujući njima je riješen i dugotrajni crkveni spor između Trogira i Šibenika.²³

Uz njihovu je pomoć Šibenik dobio vlastitu biskupiju, koja se velikim dijelom protezala preko zagorskog prostora. Položaj Šubića nije bio ugrožen sve dok kneza Pavla nije naslijedio njegov sin Mladen II., koji se ubrzo sukobio s udruženim gradovima i velikašima, tako da su mu vjerni ostali jedino Poljičani i Vlasi. Nakon neuspješne opsade Šibenika, ban Mladen našao se pred vojskom koju su vodili slavonski ban Stjepan Babonić, knezovi Kurjakovići iz Like, Stipanići iz Donjih krajeva i Mihovilići iz Livna. Budući da je znao da iz te borbe neće izaći kao pobjednik, ban Mladen bio je

²¹ Isto, str. 26.-27.

²² Isto, str. 27.-28.

²³ Isto, str. 28.

prisiljen na uzmak kroz Poljica, odakle je otišao u Klis. Nakon duge bitke i ponovnog poraza, dva mjeseca kasnije ban Mladen pao je u zarobljeništvo kralja Karla Anžuvinca, koji ga je odveo u Ugarsku, gdje je i umro. Svi navedeni događaji snažno su utjecali na samu Zagoru, ne samo iz razloga što su sudionici događaja djelovali su na njezinom području, već jer su sami Zagorani aktivno sudjelovali u njima.²⁴

Ni sami Trogirani nisu bili složni, zbog čega su njihovi potjerani sugrađani koristili priliku da napadaju i pljačkaju trogirsko Velo i Malo polje, uz pomoć svojih ljudi iz sela Prapatice i Ljubovitice, a na istom su se području odigravali i sukobi među gradovima. Između Šibenčana i Trogirana pobijedili su Šibenčani, uz pomoć podložnih seljaka iz cijela Zagore pod gradskom vlašću. U općem bezvlašću koje je tada zavlдалo bilo je i očitih pljački, kao kad su Splićani opljačkali Trogirane kod sela Vraca.²⁵

Mletačka Republika je odmah nakon uspostave vlasti nad dalmatinskim komunama uredila njihove međusobne odnose i utvrdila granice te su tako kneževi Trogira i Šibenika po duždevoj zapovijedi 1333. razgraničili dva kotara na području Rastovca. Također, bili su uređeni i odnosi s didićima sela Radošića koji su tada već duže vrijeme živjeli u Trogiru i to na način da je potpuni gospodar postao plemić Stipan Cega. Nad ostalim dijelom Zagore gospodari su bili kninski knez Nelipić i kliški knez Mladen III. Šubić. Navedeni su kneževi bili u sukobu oko zagorskih sela, zbog čega su posredovali Mlečani, koji su uspjeli nagovoriti kneza Nelipića da odustane od gradnje jedne utvrde na svojem području. Mirotvorstvo im ipak nije uspjelo u sljedećem ratu koji se vodio oko Šibenika.²⁶

Iako su se sukobi iz prethodnog razdoblja događali po cijeloj Zagori, vrlo je malo podataka o selima koja nisu pripadala primorskim gradovima, odnosno selima između Cetinske županije. Jedan od prvih spomena je onaj iz ugovora iz doma bana Pavla Šubića, gdje Klišanin Vučeta prodaje plemiću Ivanu Klišaninu selo Dugopolje za 60 libara malih venecijanskih denara, 200 koza i tri svinje. Na sličan se način u darovnici kneza Mladena III. iz 1336. spominje selo Brštanovo, koje je knez tada darovao Vidoju i njegovoj braći. Nadalje, u povelji koju je izdao kralj Ludovik I. 1345. za kneza Ivana Nelipića navodi se utvrda Brečevo, koja se nalazila na području

²⁴ Isto, str. 29.-31.

²⁵ Pavao Andreis, *Povijest grada Trogira*, Čakavski sabor, Split, 1978., str. 69.-74.

²⁶ Krešimir Kužić, *Povijest Dalmatinske zagore*, Književni krug, Split, 1997., str. 31.-32.

današnjeg sela Bračevića, kojom je ona postala posjed Nelipića, koji je tako osigurao vezu između svojih posjeda u tadašnjoj Hrvatskoj.²⁷

Svi navedeni događaji bili su neznatni u odnosu na strahovitu epidemiju *Crne smrti* koja je harala po primorskim gradovima i njihovoj okolini, pa tako i po Zagori. Kuga se najprije bila pojavila u Splitu, a pretpostavlja se da je došla u brodomskom teretu negdje iz Europe. Kada je kuga završila, odmah su nastavile netrpeljivosti između velmoža i kralja te kralja i Mlečana. Jelena, udovica kneza Mladena III. Šubića, koja je bila gospodarica kliških sela u Zagori, u pomoć je pozvala vojsku svojeg oca Stefana Dušana. Ipak, to je bila samo kratka epizoda jer je kralj Ludovik u svojem drugom ratu protiv Mlečana bio mnogo uspješniji te je, nakon što ih je porazio, dobio u svoju vlast cijelu hrvatsku obalu. Trogirani su prvi odlučili svrgnuti Mlečane s vlasti, a taj je pothvat izveo Josip Cega, uz pomoć svojih seljaka iz Radošića. Oni su uspjeli zarobiti mletačke vojnike na gradskim vratima te je na taj način uskoro cijeli grad bio oslobođen i tako je čitavo područje Zagore ponovno bilo u sastavu jedne države.²⁸

Slika 2. Prikaz Jelene, udovice kneza Mladena III. Šubića

(Izvor: <https://alchetron.com/Jelena-Nemanji%C4%87-%C5%A0ubi%C4%87>, 5. veljače 2021.)

Kraljeva nazočnost u okolini primorskih gradova bila je prigoda da se riješe stare parnice koje su se vodile oko zagorskih sela, tako su redom dolazila poslanstva zainteresiranih strana i iznosila svoje razloge. Kralj nije priznao zahtjeve splitskog

²⁷ Isto, str. 32.

²⁸ Ivan Lucić, *Povijesna svjedočanstva o Trogiru*, sv. 2., Čakavski sabor, Split, 1979., str. 550.-581.

nadbiskupa Hugolina, nego je naložio da Radošić i dalje ostane pod vlašću obitelji Cega.²⁹

Istovremeno, Šibenik, koji je puni gradski status dobio tek osnivanjem vlastite biskupije, proširio je svoj kotar, tako da je privilegijem kralja Ludovika iz 1358. dobio i sela Nevest, Prtenić, Koprno i Sitnicu. Također, određeno je i da nitko bez dozvole grada ne može goniti stoku na ispašu po gradskom području. Osim toga, zapovjedilo se da ban s vojskom brani Šibenik od svakog neprijatelja, no to se nije previše dojmilo Vlaha koji su se i dalje služili pašnjacima bez dozvole. Iz tog razloga su gradski izaslanici uložili žalbu kralju koji je naredio hrvatskom banu Nikoli Seču da ih odmah sve preseli sa šibenskog područja u druge krajeve. Slične su nevolje s Vlasima imala i zagorska sela koja su pripadala Trogiru. Pred kraj vladavine kralja Ludovika, Zagorani su imali sve više problema s Vlasima jer su morali pomagati i u obrani Trogira u novom ratu protiv Mlečana 1387.³⁰

Budući da kralj Ludovik nije imao muškog nasljednika, njegova smrt je izazvala smetnje zbog kojih je Zagora često mijenjala vladare. Njezin istočni dio, koji je uvijek bio vezan za Klis, došao je 1387. pod vlast bosanskog kralja Tvrtka. Iako novi hrvatsko-ugarski kralj Žigmund nije tada još imao učvršćenu vlast, određeni su gradovi tražili od njega da ih podrži u njihovim nastojanjima. Nadalje, gradske su se komune lukavo koristile suparništvom pretendenata na prijestolje te dobivale od njih još veće povlastice. Primjerice, Šibeniku je kralj Tvrtko 1390. dao pola sela Humljana u posjed, a grad se, s cijelim kotarom i sa zagorskim selima koja su mu pripadala, stavio pod njegovu zaštitu.³¹

Kralj Tvrtko umro je 1391. te se njegovom smrću promijenio odnos snaga, zbog čega su Trogirani ustupili sela Prapatnicu, Ljubitovicu i Dasine Doce cetinskom knezu Ivanišu Nelipiću, kojeg su ujedno proglasili i gradskim knezom 1393. Kliški kotar, koji je tada već dulje vrijeme gubio svoja rubna sela u korist primorskih gradova, znatno je promijenio granice 1396. dogovorom u Nevestu između kliškog kaštelana, šibenskoga kneza i sudaca. U sporazumu je određeno da granica ide s brda Veli Ovnjak, pod selo Planjane na Bračevu lokvu, gdje je križ, pa na Krpušine kamenice, gdje je također križ, Buble sedlo, na Duplu gomilu, s križem prema selu Visokoj, pa

²⁹ Isto, str. 609.

³⁰ Krešimir Kužić, *Povijest Dalmatinske zagore*, Književni krug, Split, 1997., str. 35.

³¹ Isto, str. 36.

na Uljene kamenice, od kojih je na sjevernoj strani napravljen križ na javnom putu. Odatle na selo Mačni Dolac, pa pod brdo Strbac, gdje je Gradina, pa pod brdo Pečnjak, na javnom putu gdje je stari križ, nasuprot kojemu je područje grada Trogira.³²

Slika 3. Kralj Žigmund

(Izvor: <https://proleksis.lzmk.hr/56716/>, 5. veljače 2021.)

Prema drugoj ispravi, koja je izdana u Ninu 1397., u kliški kotar ubrojena su sela u Dubravama, odnosno u zapadnom dijelu Zagore, a to su redom bili Sratok, Korušce, Radošić, U Kal (Kaline), Labin, Vučevica, Zelim, Visoka, Nisko, Brštanovo, Kladnjice, Goričane, Mravnica, Drinovci, četiri sela u dolini Suhi dolac, Prugovo, Crne Luke, Dražice, Konjsko, Broćanac, Dugopolje, Krušvar, Gradac. Osim navedenih, bili su nabrojani i Zbič, Koprivno, Nevest te Zmina (Muć), Križice, Radunić, Postinje i Račići.³³ Prilikom boravka kralja Žigmunda u Kninu 1397., gdje se sklonio nakon poraza od Osmanlija pretrpljenog u bitci kod Nikopolja, Matija Cega uspio je izuzeti Radošić iz kliškog područja i pripojiti ga trogirskome. Zbog toga što je kralj u nekim razdobljima bio nemoćan podržati svoje odluke, oni koji su bili nezadovoljni provodili su svoju volju snagom oružja i pljačkanjem suparničkoga teritorija. Na taj je način dio Splitskana, uz pomoć vojske s Klisa i Poljičana, 1401. opljačkao gotovo cijelo trogirsko područje. Ugovor o miru koji je bio sklopljen nije dugo potrajao jer je već u studenome iste godine Radošić pao u ruke Ivaniša Nelipića prilikom njegove opsade

³² Isto, str. 37.

³³ Na istome mjestu.

Klisa. Vojvoda Hrvoje Vukčić Hrvatinić, kao Nelipićeve zet i zaštitnik, potvrdio je sve dotadašnje posjede primorskih gradova u Zagori, a ujedno je proglasio i zabranu bilo kakvog boravka Vlaha na rečenim seoskim područjima.³⁴

U tom razdoblju, karakterističnom po brzim promjenama, selo Križice u kliškom distriktu bilo je dano jednom splitskom plemiću kao naknada za štetu koju je pretrpio rušenjem njegove kuće u gradu. U međuvremenu, umro je i pravi vlasnik Radošića Matija Cega pa je u posjed sela došao lički plemić Toma Kurjaković. Budući da je Matija imao dvije kćeri, od kojih je starija, Pelegrina, bila udana, selo je pripalo vrbaškom knezu Petrici Jurjeviću, njezinu mužu po odluci kralja Ladislava Napuljskog.³⁵ Uzbuđenje i razočaranje koje je zavladao u primorskim gradovima 1409. poslije sramotne prodaje Dalmacije Mlečanima od strane kralja Ladislava, dovelo je u sljedećim godinama do ozbiljnih sukoba. Budući da je Šibenik poslije duge opsade pao pod mletačku vlast, zagorska sela koja su mu pripadala promijenila su vrhovnog vladara. To je izazvalo sukobe sa susjednim područjem, kojim je gospodario knez Ivaniš Nelipić, a također, on je bio podignuo utvrdu kojoj je pripojio nekoliko sela na koja su Šibenčani polagali pravo.³⁶

Trogir i njegova sela suprotstavili su mletačkoj vojsci kojom je zapovijedao Pietro Loredan, no nakon bezuspješnih bojeva i ne dobivši nikakvu pomoć od kralja, morali su se predati 1420., a nedugo nakon njih to je učinio i Split.³⁷ Čvrstoća i nepopustljivost Mlečana u vezi stege u novoosvojenim gradovima odmah je bila stupila na vidjelo. Mali spor koji je potaknuo trogirski biskup kod seljaka iz Bristivice 1421., u svezi s dodjelom desetine, bio je samo trenutačni otklon od uobičajene taktike koju su Mlečani primjenjivali prema zauzetim selima i okolnim područjima Zagore pod vlašću hrvatskih plemića. Novi mletački knezovi učvrstili su granice koje su išle kroz Zagoru i koje su dijelile šibenska, trogirski i splitska sela od sela koja su bila u hrvatskome dijelu, a također, rješavali su i međugradske sporove.³⁸

³⁴ Ivan Lucić, *Povijesna svjedočanstva o Trogiru*, sv. 2., Čakavski sabor, Split, 1979., str. 800.-823.

³⁵ Isto, str. 848.-849.

³⁶ Krešimir Kužić, *Povijest Dalmatinske zagore*, Književni krug, Split, 1997., str. 38.

³⁷ Ivan Lucić, nav. dj., str. 913.-914.

³⁸ Josip Barbarić i Josip Kolanović, *Šibenski diplomatarij: Zbornik šibenskih isprava*, Muzej grada Šibenika, Šibenik, 1986., str. 244.-246.

Slika 4. Pietro Loredan

(Izvor: <https://www.kimbellart.org/collection/ap-198608>, 5. veljače 2021.)

Granica šibenskog kotara i državine kneza Ivaniša Nelipića dogovorena je i potvrđena pred Kninskim kaptolom 1434. Navedena isprava potvrđena je još jednom i tada je preciznije određena granica između dvaju područja u Zagori. Nedugo nakon toga umro je knez Ivaniš, a kako je bio bez muškog nasljednika došlo je do borbe za njegove posjede. U tim nemirima najviše su nevolja pučanstvu Zagore zadavali Vlasi kneza Anža Frankopana, muža Ivaniševe kćeri Katarine, koji je kao nasljednik posjeda Nelipića zakratko stolovao u Sinju. Iako je novi hrvatski ban Petar Talovac, kao konačni vlasnik bivših posjeda Nelipića, obećao kažnjavanje krivaca, ne samo da nije poduzimao ništa ozbiljnije protiv njih, nego je čak njihovu glavaru Vignju Dubravčiću i sinovcu mu Mikloušu darovao u znak zahvalnosti Koprivno i planinu Privedrinu i Šćirnu poljanu.³⁹

Probleme s ispašom tuđe, a poglavito trogirske stoke, imala su i sela Šibenske zagore, a i ban je zahtijevao isplatu pašarine za stoku koju su šibenski podanici izvodili na hrvatski dio Zagore. Nakon razgraničenja između trogirskog sela Suhog Dola i šibenskih Bilića, česti su bili upadi Hrvata i Vlaha u šibensko područje, na što se banu Petru žalio šibenski knez. Jedini koji se uspio održati poslije smrti kneza Ivaniša bio je njegov vojvoda Ivanac Novaković, koji je vladao južno od Čikole do svoje smrti 1450. Premda su već u razdoblju od 1415. do pada Bosne 1463. bile

³⁹ Krešimir Kužić, *Povijest Dalmatinske zagore*, Književni krug, Split, 1997., str. 39.

zabilježene osmanske provale, opće nespokojstvo nastalo je tek raspadom Bosanskog Kraljevstva. Od tog vremena više nije bilo sigurnog sela ni u jednom dijelu Zagore. Osmanski upadi, pljačke i odvođenje u ropstvo toliko su bili učestali da je zavladao opći očaj i beznađe. Malobrojni odjeli hrvatske vojske činili su najveće napore da se othrvaju toj sili, ali nakon dugotrajne i bespoštedne borbe morala se hrvatska crta obrane pomaknuti daleko na sjever, a to znači i daleko od Zagore.⁴⁰

1.3. Osmanlije

Nekoliko osmanskih pljačkaških pohoda koji su se dogodili u prvoj polovici 15. stoljeća nisu ozbiljnije poremetili život Zagorana. Oružani su sukobi i dalje bili svedeni na povremene svađe između hrvatskog bana i gradova koji su bili pod Mlečanima. Presudni trenutak za cijelu južnu Hrvatsku, pa tako i za Zagoru, nastao je padom Bosne, nakon čega je došlo do općeg osjećaja nesigurnosti jer su osmanski pljačkaški upadi, odnosno *akini*, postali vrlo učestali.⁴¹

Osmanski način ratovanja donio je novosti koje je na sebi osjetilo ponajprije stanovništvo Zagore. Osmanski su konjički odredi sustavno iz središnje Bosne upadali u Hrvatsku, ne obazirući se previše na granice, tako da su preko teritorija hrvatsko -ugarske države išli u pljačku područja pod mletačkom vlašću i obratno. U tim naletima Osmanlije se nisu zaustavljale ispred utvrđenih gradova, nego su uništavali njihovu okolicu, palili šume, sjekli vinograde i voćnjake, zatrpavali ponore te rastjerivali, ubijali i odvodili u ropstvo seosko stanovništvo. Također, došlo je do velikih seoba hrvatskog stanovništva, a smjerovi iseljavanja iz Zagore većinom su vodili u primorske gradove i druga obalna naselja. Neki su bježali i na otoke, a dosta ih je otišlo i preko mora. Dio stanovništva Šibenske zagore pobjegao je pred Osmanlijama u Istru, a za neke se plemićke obitelji zna da su otišli u Slavoniju. Ipak, drugi su ostali i prihvatili se oružja i dok je bilo ikakvih izgleda za otpor, branili su svoj kraj i svoje obitelji. Kad su naposljetku ostali bez ikakva uporišta u Zagori, pridružili su se uskocima.⁴²

⁴⁰ Isto, str. 39.-40.

⁴¹ Isto, str. 89.

⁴² Na istome mjestu.

Kako su hrvatsko-ugarski kraljevi neredovito isplaćivali klišku posadu, vojnici su bili prisiljeni otimati od susjednog stanovništva s gradskih područja, tako da je i to pogoršavalo već narušen položaj seljaka. Iako su Mlečani pokušavali zaštititi zagorsko stanovništvo početkom drugog rata, ta su nastojanja bila nedostatna da zadrže seljake u selima. Gradnja utvrde Znojilo kod Prgometa pokazala se kao potpun propisaj pa je naposljetku bilo zapovjedbno da se tvrđava razori. Padom Klisa 1537. Zagora je u potpunosti dospjela u osmanske ruke pa je, uz kraće prekide, pod Osmanlijima i ostala sljedećih 150 godina.⁴³

Nakon osvajanja Knina i Skradina 1522. bosanski Husrev-beg namjeravao je iskoristiti nastalu pomutnju. Dvije godine kasnije uputio je vojsku na preostale hrvatske utvrde Neorić i Klis. Unatoč višemjesečnoj opsadi, Kružić je sa svojim uskocima uspio obraniti obje utvrde. Kad se pročulo da sandžak-beg namjerava nastaviti s napadima, intervencija Porte u tome ga je spriječila. Taj kratkotrajni predah osmanske su spahije iskoristile kako bi naselili seljake u gotovo opustošena sela Trogirske zagore, da im obrađuju polja, a i vlasnici sela Ljubostinja i Andreisi prihvatili su nove doseljenike. Tako je bilo u zapadnom dijelu Zagore koji je bio manje na udaru rata i sukoba, koji su se nastavljali oko Klisa. Ipak, Osmanlije nisu stale samo na naseljavanju zauzetih područja, već su odmah ta područja uklopile u svoj upravni sustav. Sva osvojena sela u istočnom dijelu Zagore uključili su u vilajet Hrvati, čiji je vojvoda bio u Sinju, a kadija u Skradinu.⁴⁴

Iz popisa stanovništva koji tada sastavljen bilo je vidljivo da je gotovo neprestano ratovanje izazvalo znatno smanjenje pučanstva. Unatoč tome, lošije je bilo u okolici Klisa jer su sve osmanske vojske koje su ga opsjedale dolazile preko Dicma, uništavajući sve pred sobom, pa je stoga i izglednija kliška posada bila prisiljena pribavljati hranu otimajući je iz sela naseljenih osmanskim podanicima. Godine 1530. Kružićevi uskoci otišli su u Zbičje, odakle su odveli 1.000 goveda, 100 konja i 5.000 ovaca. U sklopu neprestanih pokušaja da se domognu Klisa, Osmanlije su ga pokušale izolirati sa svih strana, kako bi ujedno prekinule i vezu s Neorićem, pa su 1530. u Konjskom izgradili utvrdu oko koje se moglo smjestiti 1.000 konja.⁴⁵

⁴³ Pavao Andreis, *Povijest grada Trogira*, Čakavski sabor, Split, 1978., str. 201.

⁴⁴ Krešimir Kužić, *Povijest Dalmatinske zagore*, Književni krug, Split, 1997., str. 93.

⁴⁵ Isto, str. 94.

Kao što je već navedeno, nakon dugotrajnih opsada i juriša osmanske vojske, kliška je tvrđava osvojenja i pripala Osmanlijama 1537. Njezin zapovjednik Petar Kružić poginuo je dolazeći u pomoć s vojskom, a preživjeli su nastavili borbu s Osmanlijama te se tako povijest senjskih uskoka, s kojima su se već 80 godina susretali žitelji Zagore, utkala u njezinu povijest. Uskočki zapovjednik u Neoriću prkosio je i dalje pa je sa svojom posadom i napadao Osmanlije, ali ni to nije dugo potrajalo jer ga je drniški dizdar opkolio 1538. kod Banove česme i ubio cijeli odred sa zapovjednikom. Nakon toga su se preostali uskoci povukli iz neoričke kule na Moseć. Osmanlije ih po tako besputnom terenu nisu mogle goniti pa su uskoci, držeći se planinskih grebena, uspješno došli do Senja. Da bi nastavili akcije, uskoci su još više pojačali svoju mrežu suradnika u Zagori, od kojih su dobivali dragocjene obavijesti. Nakon zauzimanja Klisa, Osmanlije su formirale istoimeni sandžak u sklopu kojeg su se nalazile nahije Zagorje i Klis. Poslije sljedećeg rata, koji se vodio od 1537. do 1540., u tijeku kojega je Husrev-beg došao sve do pod zidine Trogira, mletačka vlast u zagorskim selima koja su nekoć pripadala primorskim gradovima bila je gotovo potpuno onemogućena.⁴⁶

Slika 5. Uskoci

(Izvor: <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=63406>, 5. veljače 2021.)

⁴⁶ Isto, str. 94.-97.

Premda su Mlečani ulagali stalne napore, i u Carigradu i kod lokalnih Osmanlija, da im se vrata oduzeta sela, stanje se nije bitno promijenilo. Prema izvješću iz 1569., na šibenskom području osmanski su podanici uzurpirali zemljišta iza Trtra. U Dragama i Brnjici gospodario je musliman Behram Ljubić, dok su Mirilovići bili u Konjevratima. Kako su Osmanlije uvijek polazile s pozicije sile, stanje se nije popravljalo, a kad je uskoro došlo do Ciparskog rata Osmanlije su još više ojačale svoj položaj u odnosu na primorske gradove. Svoje dotadašnje neprijatelje uskoke Mlečani su prihvatili za saveznike, tako da su zajednički izveli nekoliko akcija u kojima su uništavali osmanske posjede u Zagori. Jedan od najuspješnijih pothvata izveli su 1573. u selu pola dana hoda udaljenom od Trogira, gdje su, zahvaljujući suradnicima, 125 Osmanlija ubili i 200 ih zarobili.⁴⁷

Poslije završetka rata uskoci su nastavili borbu i protiv Osmanlija i protiv Mlečana, a Mlečani su ponovno pokušali dobiti neka sela. Sve njihove želje poništio je jednostranim potezom kliški sandžak-beg Ferhad-paša Sokolović, koji je 1574. povukao granicu teritorija. Tim povodom Zagorani iz Bristivice, Vraca i Opora prestali su davati Trogiranima danak, što je izazvalo trogirskog kneza na protumjere, na što su opet intervenirale Osmanlije, kako bi oslobodile svoje podanike.⁴⁸

Stalna osmanska posada u Klisu nije bila baš uvijek budna, pa su ih uskoci, znajući za njihovu opuštenost, ponovno pokušali uhvatiti na spavanju. Akcija je poduzeta oko Nove godine 1583. i zamalo je uspjela. Razljučeni osmanski poslanik dao je izbatinati neopreznog kliškog sandžaka kao opomenu ostalima. Kako je kod Klisa bilo preopasno, uskoci su ponovno iznenadili Osmanlije iste godine u Trogirskoj zagori, ubivši ih dvadesetak. Pučanstvo se zatim razbježalo očekujući osvetu, koja je uslijedila kad su Osmanlije, opljačkavši kraj, ubile trojicu seljaka i isto toliko ih odveli u ropstvo. To nije bilo sve jer su Osmanlije htjele obnoviti kulu na Znojilu, a da bi suzbile nove prodore uskoka naumile su držati određeni broj konjanika u Radošiću jer je tamo bilo obilje vode, za razliku od Bristivice i Znojila, a ni Klis nije bio daleko.

⁴⁷ Isto, str. 98.-99.

⁴⁸ Grga Novak, *Mletačka uputstva i izvještaji*, sv. IV., Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1964., str. 189.

Sve navedeno izazvalo je strah kod Mlečana, koji su odmah intervenirali kod svojeg izaslanika u Carigradu.⁴⁹

Ipak, i Osmanlije su ponekad imale uspjeha pa su 1583. uspjele zarobiti skupinu od 23 uskoka. Uz sve prethodno navedeno, opću nesigurnost koja je vladala na cijelom području povećavali su i hajduci. Oni su zapravo bili martolozi, odnosno pripadnici neredovite osmanske vojske, koji su bili izvan ičije kontrole, pa su i pljačke poduzimali samovoljno. Fra Anđeo Trogiranin pokušao je ponovno 1586. organizirati oslobađanje Klisa te je za to tražio podršku na više strana, od pape do njemačkog cara, ali na kraju je sve opet bilo prepušteno uskočkoj odvažnosti. Nadalje, nastavljajući svoju staru taktiku i udarajući tamo gdje su ih Osmanlije i Mlečani najmanje očekivali, uskoci su se pri kraju zime 1591. iskrcali u Primoštenu i napali zagorska sela, gdje su zarobili 20 osoba i mnogo stoke. Uskoci i njihovi pristaše su, nakon dugog planiranja i ponovnog traženja pomoći od pape i cara, krenuli ponovno na Klis, te su početkom proljeća 1596. uspjele na prepad osvojiti grad, u čemu su nezamjenjivu ulogu imali Zagorci iz tvrđavne posade, koji su omogućili uskocima preuzimanje nadzora nad gradom. Budući da Mlečani nisu ni pomišljali pružiti im pomoć, uskoci su se uskoro našli u teškoj situaciji jer je osmanska vojska koja je opsjedala grad bivala sve veća. Iako su postojale naznake da će im se pridružiti kršćansko pučanstvo Zagore, to se nije ostvarilo. Nedugo zatim uskočka se posada povukla u Senj. Kako je u tijeku bio rat između Austrije i Osmanskog Carstva, sukobi su se nastavljali nesmanjenom žestinom.⁵⁰

U navedenom su se razdoblju počele pojavljivati prve skupine pravoslavnih vlaških nomada koje su Osmanlije dovodile kako bi naselili opustjelu Zagoru. Oni su se očito u odijevanju znatno razlikovali od starosjeditelja jer su ih Zagorani ubrzo prozvali *hrkaći*, po *hrki*, vrsti ogrtača koji su nosili. Nakon nekog vremena, nakon Uskočkog rata, mirovnim ugovorom u Madridu 1617. odlučeno da se uskoci isele iz Senja. Taj za uskoke sudbonosan dogovor velikih sila ponajviše je koristio Osmanlijama, koje su radile gotovo neprestane smetnje primorskim gradovima. Ne samo da nisu priznavali ugovorene granice nego su istjerivali s posjeda one Zagorane koji su bili voljni plaćati

⁴⁹ Isto, str. 430.

⁵⁰ Krešimir Kužić, *Povijest Dalmatinske zagore*, Književni krug, Split, 1997., str. 101.-102.

pristojbe gradovima, a na njihovo su mjesto naseljavali svoje podanike iz unutrašnjosti carstva.⁵¹

1.4. Pod vlašću Mletačke Republike

Nakon katastrofalnog osmanskog poraza pod Bečom 1683. došlo je do općeg pokreta za oslobođenje od Osmanlija. Poslije uspjeha kotarskih ustanika, Zagorani su zajedno s Petropoljcima potjerali Osmanlije iz Drniša. Premda su se Mlečani nevoljko upustili u novi rat, uspjesi ustanika i redovite vojske doveli su do konačnog protjerivanja Osmanlija iz cijele Zagore. U svojim izvješćima Mlečani su hvalili Hrvate, njihovu srčanost i izdržljivost, ali su naglašavali i njihove mane, od kojih je najveća bila nedostatak discipline. Budući da je Mlečanima jedna od najjačih osobina bila škrtost, oduševljavala ih je i skromnost Zagoraca. Mletačka je taktika išla za tim da na svoje područje iseli sve kršćansko stanovništvo iz osmanskih krajeva i da na taj način oslabi gospodarski temelj osmanske države. Da bi to postignuli, neprestano su prodirali u Bosnu, a na ruku im je išlo i neljudsko potlačivanje kojemu je narod bio izvrnut od strane Osmanlija.⁵²

Na proljeće 1685. se oko 1.600 ljudi sa svojom stokom doselilo u opustjela zagorska sela u okolici Trogira. Drugi val doseljenika uslijedio je kad je serdar Stojan Janković 1687. došao do Rame, a tamošnji franjevci su zatim povelili sav narod iz okolice na područje pod vlašću mletačkoga dužda. Doseljenici su dolazili i iz Hercegovine i to u Prugovo, Dicmo, Neorić i Muci Gizdovac. Još u tijeku rata Mlečani su radili na podjeli zemljišta u zagorskim selima. Običan puk dobivao je omanje površine, a istaknutiji pojedinci i obitelji znali su dobiti mnogo veće parcele, pa i čitava sela. U posljednjem ratu koji je Venecija vodila protiv Osmanlija, od 1715. do 1718., nije bilo nekih većih vojnih djelovanja na zagorskom području. Osmanlije su za vrijeme poznate opsade Sinja, u namjeri da opljačkaju stoku i pribave sijeno, napravile prodor s odredom od 2000 vojnika u dva smjera i to prema Drnišu i prema Klisu. Došle su do Konjskog, a onda su bile potučene kod Muća, a ništa bolje nije prošla ni druga grupa, kod Vrbe. Poslije toga više se nikada nisu usudile zaći na područje Zagore.⁵³

⁵¹ Isto, str. 102.-104.

⁵² Isto, str. 163.

⁵³ Isto, str. 164.-168.

1.5. Austrija

Kad je Austrija preuzela vlast 1797., nametnula je prikupljanje poreza koje je više sličilo nekakvoj ratnoj otimačini. Poreznik bi došao na njivu, gdje bi odvojio svaki deseti snop iz kupa pa bi sve to skupa bilo odneseno na gumno da ga ovrši *subaša*. Porez su prikupljali zakupci koji su nastojali izvući što je više moguće od naroda, a tko ne bi bio u stanju platiti dug, oduzimale bi mu se nekretnine i stvari osim vola i konja za oranje, ratarskog alata i puške.⁵⁴ Francuzi su odmah nakon zaposjedanja Dalmacije izvršili upravnu razdiobu pa je na taj način Zagora bila podijeljena između Splita i Šibenika. Tom prigodom uređeno je i plaćanje poreza državi, na način da su stanovnici davali jednu desetinu od uroda, a procjenu bi obavili poreznik i nekoliko uglednijih staraca. S istom praksom nastavili su i Austrijanci kad su 1816. uspostavili pravila svojih zakona i u Zagori. Do 1837. jedan dio poreza plaćao se seljačkim proizvodima, a od tada se isključivo naplaćivao u novcu. Tih godina vlasti su pokrenule opsežne radove oko snimanja posjedovnih prilika na terenu. Karte koje su tom prilikom izrađene bile su tako kvalitetne da su se još dugo zadržale kao temelj svih kasnijih premjeravanja, a čak je i trasa buduće željezničke pruge ucrtavana preko starih oznaka. Od 1852. Zagorani su morali plaćati zemljarinu i sva ta davanja bila su im veliko opterećenje, a još je gore bilo kad je prikupljanje poreza bilo ustupljeno raznim zakupcima. To je redovito izazivalo pritužbe pučanstva na seoske harambaše i rondare, kao 1903. u trogirskoj Zagori. Vlasti su također znale uputiti osobe koje nisu znale ni riječ hrvatskog jezika, što je izazivalo revolt. Osim plaćanja raznih poreza, Zagorani su morali za državu besplatno raditi na javnim radovima, ponajviše na popravcima i izgradnji cesta.⁵⁵

Rijetke su bile prigode da zagorsko pučanstvo vidi u svojoj sredini neke više državne dužnosnike, a i to bi bilo obično povezano s nekom nevoljom. Osim samoga cara Franje Josipa I., koji je samo usput boravio u Zagori, 1882. austrijski je ministar poljoprivrede posjetio Muć, upravo za vrijeme poplava koje su prekrile polje, što su načelnik Jerko Cambj i župnik Mijo Granić iskoristili da ukažu na potrebu uređivanja potoka, na što je ministar obećao pomoć. Kasnije, ponukan brojnim tužbama

⁵⁴ Lovre Katić, *Gospodarsko stanje Splita i okolice po desetini u prvoj pol. XIX. st.*, *Anali Historijskog instituta u Dubrovniku*, sv. VI.-VII., Dubrovnik, 1959., str. 80.-81.

⁵⁵ Krešimir Kužić, *Povijest Dalmatinske zagore*, Književni krug, Split, 1997., str. 292.-293.

prispjelima na račun vlade, dvorski savjetnik potpredsjednik carskoga i kraljevskog namjesništva Alfons pl. Pavić von Pfauenthal obišao je neka sela. Godine 1890. prošao je kroz Lećevicu, Radošić, Prgomet, Labin, Suhi Dolac, Ljubitovicu, Lepenicu i Prapatnicu. Razgledao je crkve, župne kuće te vode. Franju Ferdinanda Zagora nije uspjela vidjeti, premda ju je on namjeravao posjetiti nakon obilaska vojničkih vježbi koje su se održavale u ljeto 1914. u Bosni, ali, Gavrilo Princip ubio ga je u Sarajevu iste godine.⁵⁶

Slika 6. Franjo Josip I.

(Izvor: <https://kroativ.at/na-danasnji-dan-roden-car-franjo-josip-i/>, 5. veljače 2021.)

⁵⁶ Isto, str. 296.

2. NEMATERIJALNO KULTURNO NASLJEĐE DALMATINSKE ZAGORE NA UNESCO-OVIM LISTAMA

Budući da prostor Dalmatinske zagore obuhvaća nekoliko gradova, ne čudi da njezino nematerijalno kulturno nasljeđe na UNESCO-ovim listama čine čak tri nasljeđa, a to su Sinjska alka, nijemo kolo i ojkanje. Ipak, nisu sva navedena nematerijalna nasljeđa Dalmatinske zagore na istim listama. Sinjska alka i nijemo kolo upisana su u Listu svjetske baštine UNESCO-a, a ojkanje je upisano na Listu svjetske baštine kojoj je potrebna hitna zaštita. Sve prethodno navedeno detaljnije je analizirano u nastavku rada.

2.1. Sinjska alka

Cetinska krajina dio je Dalmatinske zagore koji se nalazi između Svilaje i Dinare, s rijekom Cetinom koja protječe kroz kotlinu čije dno čine Cetinsko, Vrličko, Hrvatačko i Sinjsko polje. Ondje se nalazi Sinj, u kojemu se od 1715. održava viteški turnir *Sinjska alka*, kontinuirano, gotovo tri stoljeća, slijedeći stroga pravila. Iako je utemeljena na širim europskim i orijentalnim viteškim tradicijama, Sinjska je alka ostala do danas očuvana autentičnost, ispreplićući drevne lokalne, orijentalne i mletačke utjecaje. Strogo razrađena pravila Alke, raskošne nošnje, specifična terminologija i ostali važni elementi zajedno čine cjelinu koja danas predstavlja sjećanje na vjekovnu koegzistenciju i spajanje različitih civilizacijskih modela.⁵⁷

2.1.1. Povijest Sinjske alke

Sinjska alka organizira se prema uzoru na viteške turnire u slavu Gospe koja je, prema legendi, spasila grad te u spomen na pobjedu 700 sinjskih vitezova nad brojnom osmanskim vojskom koja je sa 60.000 vojnika opsjedala Sinj 1715.⁵⁸

Osmansko-mletački rat bio je posljednji pokušaj Osmanlija da silom vrata Sinj, koji je bio glavna utvrda bogate Cetine i ključ najvažnijeg puta prema moru. Potpuno neočekivanu pobjedu kojom je otklonjena opasnost da Sinj osvoje neprijatelji,

⁵⁷ Joško Belamarić, Sinjska alka, viteški turnir u Sinju, u: Iris Biškupić Bašić, *Hrvatska nematerijalna baština na UNESCO-ovim listama*, Ministarstvo kulture Republike Hrvatske, Zagreb, 2019., str. 31.

⁵⁸ Joško Belamarić, Sinjska alka: Stoljetno viteško natjecanje u Cetinskoj krajini, u: Alan Čaplar (ur.), *Blaga Hrvatske: neprocjenjiva prirodna i kulturna baština*, Zagreb, 2013., str. 272.

časnici, vojnici i puk od samog su početka pripisivali čudotvornom zagovoru Gospe Sinjske, čija je slika za sve vrijeme opsade bila u tvrđavi, kamo je prenesena iz franjevačkog samostana. Ta je pobožna predaja o pomoći Blažene Djevice Marije opsjednutom gradu jedna od onih kakve su bile raširene u kršćanskom svijetu. Na taj se način pokazalo da je tada, kao i mnogo puta u prošlosti, ljude zbližila zajednička uspomena povezana s kolektivnim uspjehom, a posebice jer je ona okrunjena mitskom pobjedom. Po tome su Sinjska alka i čudotvorna Gospa Sinjska bitni elementi novog identiteta stanovništva Cetinske krajine.

Sinjska alka kontinuirano traje od 1717. i samo je jednom bila odgođena na više mjeseci zbog kolere, a rijekom Drugog svjetskog rata nije se održavala. Do 1820. Alka se trčala na pokladni utorak, potom prema rođendanima visokih zaštitnika i dobročinitelja, pa na Veliku Gospu 15. kolovoza. Zbog gužve u gradu, alkari su od davnina imali naviku pomicati datum trčanja Alke, a nakon Drugog svjetskog rata održava se svake prve nedjelje u kolovozu.⁵⁹

Uz zapadnoeuropska i internacionalna obilježja, s jasnom ukorijenjenošću u seljačkim tradicijama, Sinjska alka nosi i istočnjački pečat, kao tipična pojava s katoličko-islamskog *limesa*, što se ogleda i u samoj etimologiji njezina imena. Sama riječ *alka* dolazi od osmanskog *halka*, od arapskog *halqa*, a označava kolut, kariku, obruč ili zvekir na vratima, pa je značenjski srodna igrama koje u nazivu imaju izraz prstenac.⁶⁰

2.1.2. Običaji Sinjske alke

Alka je viteško natjecanje u kojem alkari na konjima u punom galopu dugim kopljima gađaju željeznu alku obješenu na konop preko trkališta. Alka ima dva koncentrična prstena koja su spojena s tri prečke, a pogodak u srednji kolut nosi tri punta, odnosno boda, u gornji pregradak dva, a u dva pregratka sa strane po jedan punat. Pogodak *u sridu* oglašava se glazbom i *mačkulama*, topovskim salvama s Kamička. Često je i pripetavanje, odnosno doigravanje alkara koji na kraju imaju jednak broj

⁵⁹ Isto, str. 272.-273.

⁶⁰ Isto, str. 272.

punata. Slavodobitnik dobiva simboličnu nagradu i novac, koji najčešće potroši na čašćenje svih sudionika natjecanja.⁶¹

Slika 7. Alka

(Izvor: <https://www.alka.hr/alka-u-prirodnoj-velicini-p100>, 5. veljače 2021.)

Pravilo je da sudionici, odnosno alkari mogu biti samo neporočni stanovnici Sinja i Cetinske krajine, koji su ondje rođeni i iz cetinske obitelji. Kao i alkarsko nadmetanje, dojmljiva je i svečana povorka koju predvodi alkarski vojvoda s pobočnicima, a slijede ih harambaša i četa alkarskih momaka, badavadžija, vodiči konja Edeka, barjaktar s pobočnicima te, na kraju, alkarski alajčauš i glazbari, a važno je napomenuti da su svi spomenuti obvezatno odjeveni u autentične raskošne viteške odore.⁶²

Nastala početkom 18. stoljeća, Sinjska alka predstavlja nastavak mnogih viteških nadmetanja koja su se održavala u većim mjestima na hrvatskoj obali. Primjerice, alka se trčala i u Zadru, Makarskoj, Imotskom, Ravnim kotarima, u Drnišu, Skradinu, Trogiru, Splitu, Dubrovniku, Stonu, dolini Neretve, na Krku, Rabu, Hvaru, u Istri i drugdje. Gađanje u prsten, uz mnoge druge, bilo je u prošlosti vrlo prošireno u Europi. *Quintane*, u kojima se s konja ili iz trka gađalo u drvenu lutku koja je predstavljala Saracene, Osmanlije ili druge neprijatelje, izvodile su se u Zadru, Kopru, Piranu, Bujama te Starome Gradu. Na više mjesta u Europi, pa i u Hrvatskoj, pokušalo se obnoviti slične viteške turnire, ali ni u jednom od tih pokušaja organizatori nisu uspjeli nadoknaditi prekinuti povijesni kontinuitet. U većini tih pokušaja spektakularnost obnovljenih natjecanja nije uspjela nadoknaditi

⁶¹ Na istome mjestu.

⁶² Na istome mjestu.

autentičnost igre, niti uspostaviti istinsku povezanost viteškog natjecanja i viteškog duha, što je jedna od odlika Sinjske alke.⁶³

2.1.3. Autentičnost Sinjske alke

Iako je alka utemeljena na europskim i orijentalnim viteškim tradicijama, Sinjska je alka transponirana u autentično lokalno ruho. Strogi viteški pravilnik, kodificiran kroz 19. stoljeće, koji alkari i danas dosljedno provode, osigurava autentičnost svih elemenata Alke i njezina održavanja. Primjerice, alkaru je zabranjeno razgovarati, smijati se te činiti najmanje kretnje koje se ne slažu s ozbiljnošću koja je svojstvena oružanom vitezu, zapovjeđena mu je poslušnost vođi, da poštuje suce i pristojno se ponaša prema svakome. Tijekom trke ne smije izustiti nikakav poklik, bilo da je riječ o veselju ili negodovanju.⁶⁴

Autentičnost turnira, dakle, osigurava Statut Alke, koji detaljno govori o njezinom nastanku, svrsi i načinu trčanja te ostalom. Veći dio odredaba Statuta gotovo se doslovno podudara s odredbama sličnih viteških natjecanja u tadašnjoj Europi, a posebice na području Mletačke Republike. No, za razliku od sličnih onodobnih viteških natjecanja, u kojima su mogli sudjelovati samo alkari koji su ujedno bili i vitezovi, u Sinjskoj u alki mogli sudjelovati i ljudi iz sela Cetinske krajine u kojoj je ta igra odražavala osobit kult ratničke časti.⁶⁵

Najstariji do danas sačuvan Statut potječe iz 1833., a sastoji se od 11 poglavlja i 51 članka. Sastavljen je na tada službenom talijanskom jeziku. Prema tom Statutu, postojale su dvije vrste Alke, svečana ili sjajna Alku, kod koje je svaki alkar praćen na konju sa svojim bogato odjevenim kumom, koji jaše s desne strane i u svemu ga zastupa, i onu prostu, jednostavniju Alku bez kumova, koja se i danas trči. Pretpostavlja se da je svečana ili sjajna Alka prestala s održavanjem tijekom 19. stoljeća.⁶⁶

⁶³ Isto, str. 275.

⁶⁴ Isto, str. 272.

⁶⁵ Isto, str. 272.-273.

⁶⁶ Isto, str. 275.

Alka je, dakle, jedan od najspektakularnijih oblika hrvatske kulturne baštine, koji svakog kolovoza u Sinj privuče čitavu Cetinjsku krajinu i brojne turiste. Na Listi svjetske baštine UNESCO-a je od 2010.⁶⁷

Slika 8. Sinjska alka

(Izvor: <https://www.vecernji.hr/vijesti/sinjska-alka-druga-godine-odrzat-ce-se-i-u-vukovaru-1137531>, 5. veljače 2021.)

2.2. Ojkanje

Ojkanje je najstariji arhaični, tradicijski način pjevanja dalmatinskog zaleđa, Ravnih kotara, Bukovice, podvelebitskog kraja, Like, Korduna, Pokuplja, karlovačkog područja, Turopolja i Posavine. Ojkanje karakterizira potresanje glasa posebnim načinom pjevanja *iz grla*. Takva vrsta pjevanja se još naziva i *starovinskim*, odnosno *starinskim* pjevanjem, te je izvodi pojedinac ili mnogo češće pojedinac uz pratnju, pri čemu prateći glas leži na duljem pratećem tonu.⁶⁸

Stručan naziv ojkanje ukorijenio je Antun Dobronić u svojoj raspravi „'Ojkanje'. Prilog za proučavanje geneza naše pučke popijevke“. Jedan od prvih opisa pjevanja pronalazi se u putopisu po Dalmaciji opata Alberta Fortisa.⁶⁹

⁶⁷ Isto, str. 271.

⁶⁸ Joško Čaleta, Ojkanje: Potresanje glasom na starinski način, u: Alan Čaplar (ur.), *Blaga Hrvatske: neprocjenjiva prirodna i kulturna baština*, Zagreb, 2013., str. 222.; Joško Čaleta, Glazbeni izričaj ojkanje, u: Iris Biškupić Bašić, *Hrvatska nematerijalna baština na UNESCO-ovim listama*, Ministarstvo kulture Republike Hrvatske, Zagreb, 2019., str. 33.

⁶⁹ Joško Čaleta, Ojkanje: Potresanje glasom na starinski način, u: Alan Čaplar (ur.), *Blaga Hrvatske: neprocjenjiva prirodna i kulturna baština*, Zagreb, 2013., str. 224.-225.

2.2.1. Oblici ojkanja

Solistička pjevanja, odnosno ojkanja, nazivaju se *putničko (kiridžijsko)*, *samačko* ili *čobansko* pjevanje. *Putničko (kiridžijsko)* pjevanje gravitira Poljičkoj, Imotskoj i Vrgoračkoj krajini te susjednoj Bosni i Hercegovini. *Samačko* ili *čobansko* pjevanje nazivi su koji se koriste u svakom području gdje se navedeno pjevanje pojavljuje. Samačka pjevanja su suočena s nestajanjem te su, primjerice, *ustreslica* iz Konavala i pjevanje *po svajski* (po svatovski) podrijetlom iz Dubrovačkog primorja danas potpuno nestala iz prakse. Uz navedeno potrebno je spomenuti *orcanje* u podvelebitskom području te *rozganje* na područjima Like, Korduna, Pokuplja i Karlovca, koje je sve više prisutno u folklornim skupinama.⁷⁰

Ojkalica je najdominantnija vrsta dvoglasnog tradicijskog pjevanja na području između rijeka Krke i Cetine te također postoji *orzenje* na području Ravnih kotara i Bukovice. Još poneki nazivi za *orzenje* su *orcenje* ili *orcanje* te *groktanje* kako ga naziva pravoslavno stanovništvo. U Cetinskoj krajini se ovakvo pjevanje dijeli na muško i žensko. Muško se naziva *treskavica*, a žensko *vojkovica*. *Treskavicom* ga nazivaju u Trogirskoj i Kaštelanskoj zagori, na području sjevernih Poljica dvoglasno se pjevaju kiridžijska pjevanja, u Dubrovačkom primorju pjevanja *po svajski*, a u zapadnoj Hercegovini *sopračko pivanje*. *Ganga*, *rera*, *oja-noja*, *suke*, *po naški* su noviji glazbeni žanrovi bazirani na načelima potresanja grlenim glasom, a područja dalmatinskog zaleđa i zapadne Hercegovine su područja na kojima je danas najčešće moguće čuti raznovrsne oblike ojkanja u raznim prigodama.⁷¹

2.2.2. Način izvođenja ojkanja

Ojkanje karakterizira izvedba dvaju glasova (ili muških ili ženskih) te pjevanje na dah, odnosno trajanje pjesme koliko i trajanje daha glavnog pjevača. Pjevač prvotno izvodi *inicij*, odnosno samostalno te ga u drugom stihu prati skupina pjevača ispjevavanjem teksta ili samoglasnika muklim e, odnosno zvonkim o. Sve je ukrašeno osebnim trilerima sličnima vibratu, koji se izvode punim glasom na slog *voj* ili *boj* zbog dobivanja *savršenog zvučnog efekta jedinstva*. Melodije su sastavljene od ograničenih tonskih nizova, koji su u pravilu kromatski te intervalima koji nisu u

⁷⁰ Isto, str. 222.

⁷¹ Na istome mjestu.

dosluhu s današnjim ustaljenim intervalima. U navedenim formama polifone strukture dominira interval velike sekunde jer napjevi često i završavaju na velikoj sekundi, što se tretira kao konsonantni interval.⁷²

Slika 9. Ojkanje

(Izvor: <https://croatia.hr/hr-HR/dozivljaji/kultura-i-bastina/unesco-nematerijalna-dobra-glazbeni-izricaj-ojkanje>, 5. veljače 2021.)

Lokalno stanovništvo zna prepoznati karakteristike koristeći se lokalnim terminima jer oni najbolje prepoznaju oblike koje prakticiraju ili aktivno slušaju, a također, poznaju i oblike iz graničnih područja s kojima su povezani. Uz to, određenim glagolima uglavnom opisuju radnju koja se događa tijekom same izvedbe, primjerice, glagolima poput *goniti*, *orcati*, *kockati*, *groktati* označavaju se različite radnje koje vanjski slušatelji teško razaznaju, kao što teško prepoznaju varijacije unutar žanra.⁷³

Problem predstavlja činjenica da je ojkanje zahtjevno i izrazito arhaično pjevanje. Vrlo ga je teško savladati, a osobito mlađim generacijama koje nisu naviknute na to pjevanje. Iz tog razloga, danas je potrebno održavati manifestacije posvećene ojkanju, kako bi se ojkanje nastavilo prakticirati u zajednicama u kojima se tradicionalno izvodi. Edukacija ojkanja i organizacija izvedbe ojkanja na nastupima i

⁷² Isto, str. 226.

⁷³ Na istome mjestu.

smotrana folkloru danas se odvijaju u okviru kulturno-umjetničkih društava, nositelja ojkanja.⁷⁴

U nastavku su izneseni primjera stihova namijenjenih ojkanju:

Gospe Sinjska misu ću ti platit

ako ćeš mi dragana povratit.

U mog lole livade na glasu,

tri je ovce za uru popasu.

Moj se dragi fali da imade,

kad na pivcu goni u mlincu.

Svekrvice našla sam ti zgodu,

dubok bunar i studenu vodu.

Oj ljubavi dosta li si goraka

na rastanku divojke i momka.

Curo mala nek ti je u glavi,

nikad momku prva se ne javi.

Lako ti je poznat zlato moje,

bile bičve poviš gaća stoje.

Moj dragane cvitiću na vodi

poljubi me, srcu mi ugodu.

Ljubav mori i u groblje slaže,

i mene će, eto ti je vraže.

⁷⁴ Marko Brkljačić, Nematerijalna kulturna baština u natječajima na području Zadarske županije, *Ethnologica Dalmatica*, br. 27, 2020., str. 121.

2.2.3. Nositelji ojkanja

U prošlosti je ovaj način pjevanja ljudima služio kao način svakodnevne komunikacije, pri obavljanju raznih poslova ili tijekom putovanja konjskim karavanama. Usmena predaja u prošlosti bila je jedini način učenja ojkanja. Mlađe su je generacije slušajući i oponašajući usvajale, izvodile i usavršavale te prenosile novim generacijama. Danas je stanje drugačije, nositelji tradicije su starije osobe, istaknuti pjevači pojedinci koji su stekli svoje znanje izravnim učenjem, oponašajući glazbene talente svojih prethodnika.⁷⁵

Moderan način života, koji je zamijenio tradicijski način, ostavio je posljedice na razvoj tradicijske kulture sela, pa tako i starijih slojeva tradicijskog pjevanja poput ojkanja. Danas se ova praksa najviše može čuti na javnim događajima u lokalnim zajednicama. Nositelji ojkanja uglavnom su razna novoosnovana kulturno-umjetnička društva. Javno predstavljanje folklorne baštine ustanovljeno početkom 20. stoljeća omogućilo je da Hrvatska pokaže pozitivan odnos prema arhaičnim oblicima koji predstavljaju lokalnu tradiciju.⁷⁶

Važnost ojkanja prepoznalo je i Ministarstvo kulture koje ga je upisom u Registar kulturnih dobara Republike Hrvatske istaknulo kao nematerijalnu baštinu vrijednu javnog promoviranja i poticanja lokalne kreativnosti i različitosti, posebice zbog specifičnosti na području dinarskog areala. Sve navedene radnje prethodile su nominaciji, a zatim i upisu 2010. na UNESCO-ovu listu nematerijalne kulturne baštine kojoj je potrebna hitna zaštita.⁷⁷

2.3. Nijemo kolo

Nijemo kolo Dalmatinske zagore ima jedinstven način izvođenja. Izvodi se kao samostalan ples bez pratnje ili potpuno neovisno o vokalnoj ili instrumentalnoj izvedbi koja ponekad može biti dio zvučne pozadine, primjerice dipli, mijeha, gajdi ili ojkanja. Jedino se na području Dalmatinske zagore kolo povremeno odvija u parovima ili je cijela izvedba u parovima, koji se slobodno kreću po plesnom prostoru te je upravo

⁷⁵ Joško Čaleta, Ojkanje: Potresanje glasom na starinski način, u: Alan Čaplar (ur.), *Blaga Hrvatske: neprocjenjiva prirodna i kulturna baština*, Zagreb, 2013., str. 226.

⁷⁶ Isto, str. 226.-227.

⁷⁷ Isto, str. 227.

zbog razlika u izvedbi strukture i plesnog koraka ovo kolo osnovni znak lokalnog identiteta Dalmatinske zagore. Izvedba nijemog kola u Dalmatinskoj zagori je, dakle, specifična o odnosu na šira područja, kao što su Lika, Ravni kotari ili otoci zadarskog i šibenskog arhipelaga, gdje se kolo u pravilu ne pleše u parovima. Izvodi se spontano, na pokladama, sajmovima, blagdanima i na svadbama. Izvode ga i folklorne skupine u povodu blagdana patrona svojih župa te, također, na smotrama folkloru. Prenosi se s generacije na generaciju, a danas sve više u kulturnim društvima.⁷⁸

2.3.1. Nazivi nijemog kola

Dalmatinska zagora obuhvaća nekoliko geografski, društveno i povijesno oblikovanih mikroregija kojima je zajedničko izvođenje nijemog kola. Nijemo kolo opće je poznat i u etnološkoj struci prihvaćen naziv za kolo bez glazbene pratnje. Takvo se kolo u Hrvatskoj naziva različitim imenima, primjerice, mutavo, gluvo ili šuplje kolo, po naški, po starinski i staračko. Također, može da se nazvati odakle potječe, primjerice, vrličko kolo, poljičko, gacko kolo, sinjsko i slično. Slično se kolo u Hrvatskoj izvodi i u Lici, Ravnim kotarima, otocima zadarskog i šibenskog arhipelaga te u Bosni i Hercegovini. Osim toga, poznata su nijema kola i u Makedoniji, na Kosovu i u Albaniji.⁷⁹

U nijemom kolu Dalmatinske zagore specifična je praksa plesanje, poskakivanje, igranje u parovima slobodno po plesnom prostoru te po zamišljenoj kružnici. Samo se ponekad parovi hvataju u zajedničko, manje ili veće kolo koje se zatim ponovno otvara u parove.⁸⁰

2.3.2. Načini izvođenja nijemog kola

Ponekad jedan muškarac u kolu ima više partnerica. U tome kolu svaki plesač izvodi svoj korak, poskakuje u zatvorenom kolu ili u parovima, vodi partnerice, po jednu,

⁷⁸ Tvrtko Zebec, Nijemo kolo s područja Dalmatinske zagore, u: Iris Biškupić Bašić, *Hrvatska nematerijalna baština na UNESCO-ovim listama*, Ministarstvo kulture Republike Hrvatske, Zagreb, 2019., str. 37.

⁷⁹ Tvrtko Zebec, Nijemo kolo Dalmatinske zagore: Ples bez glazbene pratnje, u: Alan Čaplar (ur.), *Blaga Hrvatske: neprocjenjiva prirodna i kulturna baština*, Zagreb, 2013., str. 265.

⁸⁰ Na istome mjestu.

dvije ili više njih da ih svi prisutni dobro vide, a onda snažno poskakuje s jedne noge na drugu, povlači istodobno partnerice, isprobava javno njihovu vještinu, naizgled bez određenih pravila, spontano, ovisno o raspoloženju i želji za isticanjem ili snažnim kretanjem kad se krupnim koracima hvataju s ostalima u zajedničko kolo. Kao samostalan ples izvodi se neovisno o vokalnoj ili instrumentalnoj izvedbi, koja može biti usporedna, ali ne mora postojati. Nijemo kolo ujedno može ili ne mora biti nastavak igranja kola uz pjesmu. Brojne su inačice kola i mogućnosti kombiniranja međusobnog držanja partnera, strukture koraka i figura, a prema razlikama u izvedbi, kao i prema razlikama u nošnji i pjevanju, stanovnici pojedinih mjesta međusobno se prepoznaju. Većina stanovnika Dalmatinske zagore Hrvati su rimokatoličke vjere, a ima sela mješovitog sastava, gdje su rimokatolici u većini, odnosno sela s više stanovnika pravoslavne vjere.⁸¹

Slika 10. Izvođenje nijemog kola

(Izvor: <http://www.visitsinj.com/hr/Etno/9/nijemo-kolo-dalmatinske-zagore>, 5. veljače 2021.)

Kao što je spomenuo otkanje, Alberto Fortis opisao je i kolo Morlaka, stanovnika Dalmatinske zagore.⁸² Ono što je Fortis primijetio, a što je vidljivo u današnjem kolu iz okolice Sinja je konstatacija da kolo na kraju degenerira u *skoči gori*, odnosno žestoko poskakivanje s noge na nogu. Nijemo kolo izvodi se u spontanijama o pokladama, na sajmovima i blagdanima te na svadbama. Spontano se prenosi s generacije na generaciju, sve više kroz djelovanje kulturnih društava kao nositelja i organizatora kulturnog i društvenog života pojedinih mjesta i zajednica. U skladu s tradicijom amaterskog okupljanja u Hrvatskoj u razdoblju između dva svjetska rata,

⁸¹ Stipe Bulić, Nijemo (gluvo) kolo Dalmatinske zagore, *Godišnjak Titius*, vol. 9, br. 9, 2016., str. 264.

⁸² Isto, str. 263.

Seljačka sloga, kulturna prosvjetna i dobrotvorna organizacija Hrvatske seljačke stranke, organizirala je smotre folklor na kojima su se od 1920-ih, a posebice od 1930-ih prikazivale seoske tradicije. Neki ogranci Seljačke sloge zadržali su staro ime i nakon Drugog svjetskog rata, stoga imaju tradiciju dugu i više od 80 godina.⁸³

2.3.3. Nositelji nijemog kola

U sklopu kulturnih društava ili udruga kolo i danas najviše izvode folklorne skupine na lokalnim, regionalnim ili međunarodnim smotrama folklor te na lokalnim priredbama povodom blagdana zaštitnika svojih župa. Tijekom posljednjih desetljeća, od sredine 1980-ih, na području grada Sinja i okolice nijemo kolo je oblikovano u scensku koreografiju pa su mu time figure i pokreti ujednačeni. Svi izvođači istodobno izvode iste figure, geste rukama i korake. Ipak, u većini sela Dalmatinske zagore zadržao se stariji način spontanog izvođenja koraka i figura prema kojima se kola u pojedinim selima međusobno razlikuju. Isticanje nijemog kola kao posebno maštovitog dijela nematerijalnog kulturnog nasljeđa na lokalnoj, nacionalnoj i međunarodnoj razini osvještava potrebu daljnjih istraživanja, dokumentiranja izvedaba, potiče lokalnu specifičnost izvedbe i skreće pozornost na kreativnost lokalnih zajednica koje se prema različitoj strukturi koraka i izvedbi kola međusobno razlikuju i prepoznaju, a lokalni prostor time trajno ističe kao važno društveno okupljalište.⁸⁴

Također, time se štiti i ističe te prenosi značenje kola na mlađe, a turisti tako doznaju o lokalnoj tradiciji. Na smotrama folklor prikazuju se tradicijska glazba, ples, nošnje i običaji, a nakon nastupa održavaju se rasprave sa stručnjacima o različitim oblicima tradicijske kulture. U nastojanjima da se stalno potiče okupljanje kulturnih društava te održavaju i obnavljaju tradicijska umjetnost i umijeća, stručnjaci obilaze skupine i potiču istraživanje te pripreme programa za nastupe u kojima se ističu različitosti tradicijske kulture, stvaraju se preduvjeti za očuvanje, revitalizaciju i po potrebi rekonstrukciju nematerijalne kulture. Brojna su društva i lokalne zajednice od početka procesa upisa u Registar kulturnih dobara istaknuli želju da njihovo nijemo kolo bude na popisu nematerijalne kulturne baštine, a neka se prepoznaju i javljaju naknadno.

⁸³ Tvrtko Zebec, Nijemo kolo Dalmatinske zagore: Ples bez glazbene pratnje, u: Alan Čaplar (ur.), *Blaga Hrvatske: neprocjenjiva prirodna i kulturna baština*, Zagreb, 2013., str. 267.-268.

⁸⁴ Isto, str. 268.

Nijemo kolo Dalmatinske zagore upisano je u UNESCO-ov Reprezentativni popis nematerijalne kulturne baštine čovječanstva 2011.⁸⁵

⁸⁵ Na istome mjestu.

3. NEMATERIJALNO KULTURNO NASLJEĐE DALMATINSKE ZAGORE U REGISTRU KULTURNIH DOBARA REPUBLIKE HRVATSKE

Na području gradova Knina i Drniša u Registar kulturnih dobara Republike Hrvatske upisano je umijeće izrade šibenske kape. Nadalje, na području grada Sinja, osim Sinjske alke, u Registar je upisana priprema tradicijskog jela sinjski arambaši te godišnji pokladni ophod mačkara podkamešničkih sela. Na području Imotskog u Registar je upisano kantanje Gospina plača u Imotskoj i Vrgoračkoj krajini te ganga, kao zajedničko nematerijalno kulturno dobro Imotskog i Vrgorca. Sve prethodno navedeno nematerijalno kulturno nasljeđe predstavljeno je u nastavku rada.⁸⁶

3.1. Umijeće izrade šibenske kape

Umijeće izrade šibenske kape smatra se tradicijskim kulturno-antropološkim fenomenom, duboko ukorijenjenim u povijesni i kulturni identitet jadransko-dinarskog kulturološkog areala. Korijeni umijeća izrade šibenske kape sežu u prapovijesno doba, do ilirske, odnosno japodske kape, koja se kontinuirano izrađuje, uz određene promjene, sve do danas. Šibenska kapa je prepoznatljivi zaštitni znak Krešimirova grada, tradicionalna, nekad crvena, a danas narančasta kapa od čoje sa spiralno ukrašenim vezom *boulama*, čije svjedočanstvo nalazimo uvijekovječeno u Dalmatinčevom frizu iz 15. stoljeća na šibenskoj katedrali te na prikazu najstarije sačuvane freske u Dalmaciji, u zavjetnoj romaničkoj crkvi Gospe Srimске.⁸⁷

Crvena kapa tipski se povezuje s japodskim oglavljem, no, činjenica je da se kod Japoda nosila samo kod žena, a u narodu i među muškarcima i među ženama. Crvenu kapu je kao muško oglavlje u dokumentu iz 1500. pronašao don Krsto Stošić, a kapu od skrleta s kožnom podstavom pronašao je u dokumentu iz 1660.⁸⁸

Preduvjet za uspjeh šibenske kape bila je Industrija narodnog veziva koju je u Šibeniku od 1880. do 1945. utemeljila obitelj Matavulj, u skladu s europskim trendom interesa za tradicijske obrte nazvanim Pokret za umjetnost i obrt. Poduzeće je

⁸⁶ Ministarstvo kulture i medija, *Pretraživanje Registra kulturnih dobara Republike Hrvatske*, <https://registar.kulturnadobra.hr/>, 10. ožujka 2021.

⁸⁷ Ministarstvo kulture i medija, *Umijeće izrade šibenske kape*, <https://registar.kulturnadobra.hr/>, 10. ožujka 2021.

⁸⁸ Jadran Kale, Šibenska kapa, *Šibenik TM*, br. 5, 2010., str. 18.

proizvodilo narodne kape, ali i druge dijelove narodnih nošnji, kao i pogače od oraha i suhih smokava i likere.⁸⁹

Današnja šibenska kapa amalgam je šibenske i drniške kape, koja je u vrijeme širenja proizvoda Industrije narodnog veziva u raznim krajevima prozvana kapom šibenkinjom. Stariji oblik kape koji je bio niži, crvene boje, najčešće s jednim nizom povezanih krugova, navezena i po tjemenu, s kitom, sačuvan je s muzejskim primjercima koji se danas čuvaju u bečkom Muzeju nacionalne etnografije, Etnografskom muzeju u Splitu, Etnografskom muzeju u Zagrebu, Etnografskom muzeju u Beogradu, Narodnom muzeju u Zadru, Muzeju grada Šibenika, Gradskom muzeju Drniša i Kninskom muzeju.⁹⁰

Slika 11. Šibenska kapa

(Izvor: <http://np-krka.hr/stranice/sibenska-kapa-suvenir/408.html>, 5. veljače 2021.)

3.2. Priprema tradicijskog jela sinjski arambaši

Priprema tradicijskog jela sinjski arambaši karakteristična je za prostor Cetinske krajine, u okolici gornjeg i srednjeg toka rijeke Cetine između Dinare i Svilaje. Tehnika zamatanja nadjeva te kuhanja u soku korijenje ima u rimskim vremenima, ali punjenje kiselog kupusa pojavilo se u srednjem vijeku, u karolinškim samostanima na granici Francuske i Njemačke. U Dalmatinsku zagoru ova je tradicija došla preko anadolsko-osmanskog istoka koji ju je baštiniio od Bizanta. Pretpostavlja se da je

⁸⁹ Isto, str. 20.

⁹⁰ Isto, str. 15.

naziv arambaši došao iz vremena osmanskih osvajanja kada su arambaši postali sinonim otpora sinjskog puka prema Osmanlijama.⁹¹

Sinjski arambaši neizostavan su dio jelovnika svih proslava, a pripremaju se za Božić, Veliku Gospu, svečani alkarski ručak, svadbe i druge prigode. Sinjski arambaši pripremaju se od kilograma svježeg goveđeg mesa isjeckanog na sitne komadiće. Uz meso, posebno se spravlja *pešt* od dvije *kapule*, 4 do 5 češnjeva luka, 15 dekagrama dimljene svinjske slanine i pola kitice *petrisimula*. Dodaje se *biber*, sol, muškadni oraščić, a u nekim se domaćinstvima i cimet i klinčiče te naribanu koricu jednog limuna. Sve navedeno se dodaje mesu te se ono ostavlja da odleži jedan sat. Zatim se zavija u listove kiselog kupusa. Na dno lonca ili bakre stavlja se komad goveđe kosti koja se pokriva usitnjenim kiselim kupusom, na koji se zatim poredaju arambaši i ponovno prekriju kiselim kupusom. Na sve to doda se jedna žlica *konšerve* i komad pršuta ili suhe junetine, a ponekad se doda i nekoliko *sudžuka*. Sve se zalije vodom do visine arambaša i kuha se dva sata.⁹²

Slika 12. Sinjski arambaši

(Izvor: <http://www.visitsinj.com/hr/Vodic/54/recepti>, 5. veljače 2021.)

⁹¹ Ministarstvo kulture i medija, *Priprema tradicijskog jela sinjski arambaši*, <https://registar.kulturnadobra.hr/>, 10. ožujka 2021.

⁹² Ministarstvo kulture, *Rješenje za uspostavljanje svojstva nematerijalnog kulturnog dobra*, Ministarstvo kulture, Zagreb, 2007.

3.3. Godišnji pokladni ophodi mačkara podkamešničkih sela

Godišnji pokladni ophodi mačkara podkamešničkih sela s područja gradova Sinja i Trilja i općine Otok imaju dugu tradiciju održavanja i najbolji su pronositelji i čuvari pokladnih običaja u navedenim krajevima. U selima Gljev, Han, Bajagić i Gala ophodi mačkara su jedinstven i izvoran način prikazivanja drevnih običaja protkanih zvukom mačkarskih zvona i drugih popratnih rituala. U općini Otok svaki zaselak ima svoju mačkarsku grupu, dok se u općini Trilj mačkarski ophodi odvijaju po selima Grab, Jabuka, Košute i Vedrine.⁹³

Godišnji pokladni ophodi mačkara podkamešničkih sela veže se za očuvanje lokalnog identiteta, a njeguje ga i promovira udruga *Didi s Kamešnice* iz Gljeva. Pokladna povorka poredana je po strogim pravilima zasnovanim na tradiciji, prema kojima prva ide skupina *bilih mačkara*, *barja* i *svatova*, zatim komedija i na kraju crne mačkare. Svatovi koji simboliziraju proljeće u prošlosti su bili predvođeni prvim *didom*, a u današnje vrijeme *barjom*, odnosno barjaktarom. Glavna zadaća ophoda je naći muškobanjastoj, trudnoj nevjesti u pratnji *divera* mladoženju. Također, u ophodu su i *jenge*, to jest udane žene, *jengije*, odnosno cure i ostali svadbeni likovi obučeni u svečanu odjeću, koja je zapravo narodna nošnja. U ophodu Turčin zapovijeda mačkarama, pazeći da se ne miješaju bili i crni svatovi jer oni ne smiju biti u isto vrijeme na istome mjestu. Likovi Turčina i bule vežu se uz dugu prisutnost Osmanlija na ovim prostorima. Iza svatova idu *komedije*, mačkarska grupa koja kritizira aktualne društvene i političke teme. Crne svatove predvode *baba* i *did*, koji vezani uz kult plodnosti simuliraju spolni čin i na taj način prizivaju bolji godišnji urod. Također, neizostavne su i *žalovice*, udovice koje nariču šaljive slogane. Najatraktivniji dio povorke čine *did*i, koji na glavama nose ovčje *mišine* u visini do 1,5 metara, a oko struka zvona. Obučeni su u staru odjeću s našivenim raznobojnim resama. Utjelovljuju obrednu borbu dobrih duhova sa zimom, koju tjeraju bukom i skakanjem. Unatoč razvoju civilizacije, muškarci su još uvijek isključivi nositelji ovog pokladnog običaja.⁹⁴

⁹³ Ministarstvo kulture i medija, *Godišnji pokladni ophodi mačkara podkamešničkih sela*, <https://registar.kulturnadobra.hr/>, 10. ožujka 2021.

⁹⁴ Portal za kulturni turizam, *Pokladni običaji Dalmatinske zagore*, <http://www.kulturni-turizam.com/hrv/sadrzaj/dalmacija357/>, 10. ožujka 2021.

Slika 13. Godišnji pokladni ophodi mačkara podkamešničkih sela
(Izvor: <http://www.visitsinj.com/hr/Etno/12/godisnji-pokladni-ophodi-mackara-podkamesnickih-sela>, 5. veljače 2021.)

3.4. Ganga

Ganga s područja Imotske i Vrgoračke krajine integralni je dio stoljetnog sustava glazbovanja na području dalmatinskog zaleđa. Ganga predstavlja višeglasno pjevanje *na dah*, gdje glavni pjevač u pravilu otpjeva prvi stih sâm, a zatim ga u drugom stihu prati grupa pjevača ispjevavanjem samoglasnika muklo e ili zvonko o, kao i u ojkanju, kako bi se dobio savršeni efekt zvučnog jedinstva. Osim na navedenom području, ovo pjevanje pojavljuje se i u Bosni i Hercegovini.⁹⁵

Ganga je po formi i sadržaju glazbena pojava koja je najvećim dijelom nastala na način da je pojednostavljenom obliku ojkanja dodan zvuk oponašanja gusala. U tom su dinamičkom procesu prvotne dionice ojkanja doživjele promjene i na kraju dobile drugačiju ulogu, a time su i izmijenile svoj glazbeni karakter. Svemu navedenom u prilog ide i činjenica da narod smatra da naziv ganga dolazi od činjenice da su ljudi,

⁹⁵ Ministarstvo kulture i medija, *Ganga*, <https://registar.kulturnadobra.hr/>, 10. ožujka 2021.

dok je glavni pjevač pjevao tekst u cijelosti, pjevali napjev na slogovima *gan-gan-gan*, prema vokalima pjesme, imitirajući gusle.⁹⁶

34 $\text{♩} = 108$

Ma. rja. ne, Ma. rja. ne, (Ma. rja. ne, Ma. rja. ne,)

(Ma. rja. ne, Ma. rja. ne,) i Ma. rja. ne go. ra.

(2. melostrofa)

Spa. vaj, vi. lo mo. ja, (spa. vaj, vi. lo mo. ja,)

(spa. vaj, vi. lo mo. ja,) još ti ni. je zo. ra.

Slika 14. Notni zapis gange
(Izvor: *Marjane, Marjane*, Sinj, 1965.)

3.5. Stećci

Posljednje nematerijalno kulturno dobro, koje ujedno, kao i spomenuti arambašići, pripada i transnacionalnoj kulturnoj baštini su stećci. Riječ je, dakle, o srednjovjekovnim kamenim nadgrobnim spomenicima, koji su još poznati i kao *bilizi*, *kami* (*kamenovi*) ili *mramorovi*. Oni su podizani od 13. do 16. stoljeća, a njihova je upotreba nestala s prodorom Osmanlija. Stećci su transnacionalna kulturna baština zajednička Bosni i Hercegovini, Republici Hrvatskoj, Srbiji te Crnoj Gori. Po brojnosti, stećaka je najviše u Hercegovini, zatim u istočnoj Bosni, te jugozapadnoj i srednjoj Bosni. U Hrvatskoj ih je najviše na području Dalmatinske zagore, a ima ih i u Lici te Slavoniji. U 13. stoljeću stećkom se smatrala grubo oblikovana ploča, a od sredine 14. stoljeća pojavljuju se kao sanduci i sljemenici. Najčešće su ukrašeni figuralnim prizorima, pojedinačnim likovima ljudi, životinja, fantastičnih bića, različitim

⁹⁶ Srećko Lorgjer, Ganga: priprasto (polifono) skupno pjevanje, *Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku*, br. 51/2, 2013., str. 528.

simboličnim i ornamentalnim motivima, sve izvedeno najčešće u plitkom reljefu ili rjeđe urezivanjem.⁹⁷

Stećci su ukorijenjeni u povijesne i kontinuirane kulturne tradicije i vjerovanja, a njihovi toponimi pokazuju značaj stećaka. Stećci su povezani s lokalnim narodom i bajkama, praznovjerjima i običajima, a njihova epigrafija i reljefi značajno su utjecali na suvremenu književnost i druge oblike umjetnosti u sve četiri navedene zemlje, ali i šire u regiji.⁹⁸

⁹⁷ Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje, *Stećci*, <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=57932>, 21. travnja 2021.

⁹⁸ UNESCO, *Stećci Medieval Tombstone Graveyards*, <https://whc.unesco.org/en/list/1504/>, 21. travnja 2021.

4. OBIČAJI KAO NEPOZNATO NEMATERIJALNO KULTURNO NASLJEĐE DALMATINSKE ZAGORE

Dalmatinska zagora obiluje nepoznatim, odnosno nedovoljno istraženim, a samim time i nevaloriziranim, nematerijalnim kulturnim nasljeđem.

Običaj se smatra jednim od temelja hrvatske etnologije. Životni ili obiteljski običaji vezani su uz značajne događaje u čovjekovu životu, primjerice, uz rođenje djeteta i određene trenutke tijekom njegova odrastanja, značajnije događaje u životu seoske mladeži, sklapanje braka, smrt i pogreb. Nadalje, godišnji običaji obilježavaju blagdane koji se kontinuirano događaju svake godine, a kod Hrvata su najvećim dijelom povezani s istaknutim blagdanima katoličkog kalendara. Godišnji običaji redovito se odnose na Božić, Novu godinu, a taj ciklus završava blagdanom Sveta tri kralja. Radni ili gospodarski običaji većinom se odnose na početak ili dovršetak važnih poljodjelskih i drugih poslova.⁹⁹

4.1. Običaji vezani uz ženidbu

Običaji vezani uz ženidbu specifični su za svako područje pa tako i ono Dalmatinske zagore. U Imotskoj krajini, prije nego li su se mladić i djevojka zaručili, bilo je obvezno da se njihove obitelji raspituju jedna o drugoj. Za mladića, odnosno budućeg mladoženju, bilo je važno da nema mnogo braće, kako ne bi morao s njima dijeliti imanje, a za djevojku je bilo važno da nije ljubovala s drugim momcima, da je dobra pastirica i da joj je majka imala lagani porod. Također, dobrom se prilikom smatrala *dotarica*, djevojka koja je jedinica i samim time nasljeđuje očev imetak.¹⁰⁰

Nadalje, na području Muća i okolnih mjesta, kada bi se mladić i djevojka odlučili na ženidbu, trebali su to reći i roditeljima. Ako se roditelji ne bi slagali s tom odlukom, na mladencima je bilo da *umaknu*, odnosno pobjegnu. Crkva je bila protiv sklapanja brakova *umicanjem*, ali se ipak taj običaj zadržao u narodu. Suprotno, ako bi se roditelji slagali s odlukom, svadba bi se obavila. Običaj je bio da majka mladoženje, ako je bila zadovoljna budućom snahom, ode u njezinu kuću i ponese vreću punu

⁹⁹ *Hrvatska enciklopedija*, (O-Pre), ur. Slaven Ravlić, sv. 8., 1999. (natuknica Običaji), str. 9.

¹⁰⁰ Dinka Alaupović Gjeldum, Običaji životnog ciklusa u Imotskoj krajini i zapadnoj Hercegovini, od konca XIX. stoljeća do Drugog svjetskog rata, *Ethnologica Dalmatica*, br. 8, 1999., str. 157.

vune. Vuna je u prošlosti bila cijenjena i mlada je mogla tako isplesti mnogo vunениh čarapa. Zbog majčine velikodušnosti, domaćini su je uvijek morali dobro počastiti.¹⁰¹

Na dan vjenčanja, u Imotskoj je krajini, ali i Makarskom primorju, Poljicima i Sinjskoj krajini, bio aktualan običaj izvođenja lažne mlade. Dakle, običaj uključuje to da svatovi ne uđu odmah u kuću mlade, već da najprije vani nevjestin brat ili muški srodnik pregovara s djeverom ili starim svatom. Svatovi zatim traže izgublenu *ovcu*, a nevjestin im brat iz kuće izvodi druge djevojke, ali i muškarce koji se ogrnu ovčjom kožom, glumeći *izgublenu ovcu*. Na kraju, kada dođe prava nevjesta, starješina svatova naredi: „daj jabuku za jabuku”, a jabuka mora biti nakićena s novcima. Tim činom bi se obavio simboličan otkup nevjeste.¹⁰²

4.2. Običaji vezani uz sijela

U Dalmatinskoj zagori, ali i u zapadnoj Hercegovini, u prošlosti je bio običaj da mladići navečer odlaze djevojkama u kuću na sijelo. Na području Muća, Neorića, Ogorja i drugih sela odvijala su se sijela između momaka i djevojaka. Mladići su se dogovorili kod koje će djevojke ići na sijelo, gdje su odlazili u večernjim satima, dva puta tjedno, srijedom i subotom. Mladići su, dakle, odabrali kuću gdje je najbolja djevojka i išli kod nje, a ponekad su se sijela odvijala i na polju, kada su mladi čuvali stoku.¹⁰³

Pri tome, starija je djevojka običavala primati mladiće na sijela te se za tu prigodu *kitila*, odnosno uljepšavala. Mladići su dolazili pjevajući, kako bi ih djevojke čule, a kada bi ušli u kuću, najotvoreniji mladići bi počeli pričati, a oni koji su najviše željeli biti s tom djevojkom, smjestili bi se do nje. Djevojka bi za to vrijeme prela kudelj i sjedila kraj osobe koja ju je pazila. Često se igralo na *mure* te druge igre, kao što je *turica*. Tada bi se splele dvije marame u obliku užeta, a zatim bi se zavezao čvor. Marame bi se pri tome smočile, kako bi bile tvrde. S takvim maramama bi se igralo u krug pjevajući: „koja si ti tica, koliko si snila jaja?“, te, ako netko kaže pet jaja, tada dobije pet udaraca po dlanu. Djevojka ne bi odmah mladiću pokazala da joj se sviđa,

¹⁰¹ Nikša Čulum, *Zbornik o Zagori*, Vekograf, Split, 2004., str. 150.

¹⁰² Dinka Alaupović Gjeldum, nav. dj., str. 157.

¹⁰³ Nikša Čulum, nav. dj., str. 149.

na to bi ukazivala samo suptilno, dodavanjem vode, osmijesima. Svrha cijeloga sijela je da se dvoje mladih što bolje upozna i zabavlja.¹⁰⁴

Slika 15. Sijelo

(Izvor: <https://narodni.net/sto-je-narodno-prelo-ili-silo/>, 5. veljače 2021.)

4.3. Običaji na Badnjak

Badnjak se po običajima, obredima i ophodima može podijeliti na Badnje jutro, Badnji dan i Badnju noć. U blagdanskom su se razdoblju u Dalmatinskoj zagori pripremala razna jela. Na Badnjak su se, posebno, pripremala nemasna jela, kao i danas, primjerice, bakalar, a posebno je bila raširena priprema pogača. U prošlosti se smatralo smrtnim grijehom ako bi se neko omrsio na Badnji dan.¹⁰⁵

U gradovima se radio kruh *bravarica*, a u selu Nisko pogača *srića*. Običaj je bio da, kada se pogača ispeče, ode u tor među ovce, što su najčešće radili domaćin i čobani. Sve ovce tada su trebale ući u tor, a kada bi zadnja ušla, domaćin je trebao politi vinom iz *potlića*. Nakon tog obreda, uzimala bi se i potezala pogača, čoban bi dobio sriću jer su mu ruke bile gladne od čuvanja ovaca, a glava kuće bi dobio komadinu.¹⁰⁶

Slama, simbol Badnjaka, u Dugopolju se unosila u vrećama i to od strane žena koje su je prostirale po podu kako bi se djeca valjala po njoj. Domaćice su u Glavini Donjoj

¹⁰⁴ Isto, str. 150.

¹⁰⁵ Marko Dragić, Badnje jutro i dan u kršćanskoj tradicijskoj kulturi, *Croatica et Slavica Iadertina*, vol. 10/2, br. 10, 2015., str. 411.

¹⁰⁶ Isto, str. 427.

kod Imotskog znale donositi vreću slame, rasipati je po kuhinji i sve je tako trebalo stajati do Nove godine. Nakon Nove godine sve su se prostorije u kuću poškropile svetom vodom moleći Vjeronanje.¹⁰⁷

Uz sve navedeno, u Glavnini Donjoj bio je običaj i da najstariji čovjek iz obitelji unosi badnjake u sve kuće zaseoka. Na vatri badnjaka su se zatim palile svijeće, a često su se u vatru u kojoj su panjevi gorjeli dodao i dio jela i pića koje su ukućani konzumirali. Pepeo badnjaka je služio za posipanje voća i polja kako bi oni u narednoj godini urodile plodom.¹⁰⁸

Slika 16. Paljenje Badnjaka

(Izvor: <https://www.dalmacijadanas.hr/bolje-da-nestane-sela-nego-obicaja-paljenje-badnjaka-tradicija-koja-okuplja-sve-mjestane>, 5. veljače 2021.)

4.4. Običaji na Silvestrovo

Sveti Silvestar vrlo je važan kršćanski svetac i papa. O njemu kršćanskoj kulturi postoji mnogo podataka, ali najvažnije je da se od zaborava sačuvaju običaji i vjeronanja vezana za njega u hrvatskoj katoličkoj kulturi. Spomendan svetog Silvestra obilježava se 31. prosinca, a taj je dan u narodu poznat i kao Silvestrovo,

¹⁰⁷ Isto, str. 233.

¹⁰⁸ Silvio Braica, Božićni običaji, *Ethnologica Dalmatica*, br. 13, 2004., str. 11.

posljednji dan u godini. Ime Silvestar se može protumačiti na tri načina, kao svjetlost na zemlji, kao divlji muškarac jer se na težak način preobratio u kršćana i naposljetku Silvestar, u smislu zelen, oslobođen od svih požuda, prekriven granama.¹⁰⁹

U ikonografiji se svetog Silvestra prikazuje u papinskoj odori, noseći biskupski štap i s knjigom u ruci te s mitrom ili tijarom na glavi. Prikazan je zajedno s bikom oko njegovih nogu, a negdje može biti prikazan i sa zmajem. Sveti Silvestar je prvi papa koji je umro prirodnom smrću, a prijašnje su pape umirali u mučeništvu. Njegove relikvije čuvaju se u Rimu u crkvi svetog Silvestra.¹¹⁰

Silvestrovo danas označava završetak stare godine i ulazak u Novu godinu. Tijekom 20. stoljeća, u Poljicima se na Silvestrovo išlo na misu te se zahvaljivalo što su ispratili staru godinu. Osim toga, kada se netko od mještana loše ponašao za staru godinu, rekli bi mu ostali neka mu je to zadnja pogreška sa starom godinom i da se više ne ponavlja.¹¹¹

Nastavno, obred paljenja krjesova i badnjaka na Staru godinu vršio se u selu Korušće. Mještani bi palili male badnjake na Silvestrovo jer su Novu godinu nazivali još i Mali Božić. Slična tradicija bila je prisutna i u Slivnu kod Imotskoga. Narod je smatrao da kao što se povezuju stara i Nova godina, na isti način se povezuje Bog s čovjekom, što ujedno u kršćanskoj tradiciji predstavlja vrlo snažnu simboliku.¹¹²

Kada je riječ o apotropejskim obredima, česti su obredi koje djeca zapravo rade kroz igru. Primjerice, u Konjevratima bi se na Silvestrovo sva djeca okupila i išla bi kroz selo tjerati staru godinu. Djeca bi staro posuđe zavezala za žicu i na taj način ga vukla kroz selo. To se činilo sa željom i vjerovanjem da nastupajuća godina u svemu bude bolja i plodonosnija od stare.¹¹³

Također, u prošlosti su se ljudi za staru godinu okupljali na kominu u kućama. Skupile bi se obitelji, pilo se, jelo i veselilo. Pričale su se vesele i šaljive priče, a u Slivnu bi se pekla bržola. Danas su se običaji za Novu godinu promijenili, doček se održava uglavnom na javnim prostorima, primjerice trgovima, kafićima i klubovima.

¹⁰⁹ Marko Dragić, Silvestrovo u hrvatskoj tradicijskoj kulturi, *Crkva u svijetu*, vol. 50, br. 2, 2015., str. 304.

¹¹⁰ Isto, str. 305.

¹¹¹ Na istome mjestu.

¹¹² Isto, str. 312.

¹¹³ Isto, str. 320.

Jedno od najpoznatijih praznovjerja uoči Nove godine je taj da se obuče na sebe crveni komad odjeće, najčešće donje rublje.¹¹⁴

4.5. Običaji na Sveta tri kralja

Sveta tri kralja nazivaju se još Bogojavljanje ili Vodokršće, a predstavljaju završetak božićnih blagdana. U prošlosti su se Sveta tri kralja nazivala i još Tri mudraca s istoka. Blagdan Sveta tri kralja obilježava se blagoslovom vode, škropljenjem blagoslovljenom vodom, usmenim lirskim pjesmama, maskiranim ophodima koledara, blagoslovom kuća te apotropejskim obredima.¹¹⁵

Blagoslov vode obavlja se na Sveta tri kralja u crkvi ili pred crkvom. Posvećena voda se u narodu naziva i *svetom, kršenom vodom*. U nekim su krajevima ljudi iz crkve donosili veliku posudu svete vode. U Poljicima bi na Vodokršće iz svake kuće netko iz obitelji pred crkvu donosio vjedro vode u koje bi svećenik, prilikom blagoslova, stavio malo blagoslovljene soli, prekrižio ga i u vodu spustio križ.¹¹⁶

Slika 17. Vjedro vode

(Izvor: <https://www.vjerajdiela.com/vjedro/>, 5. veljače 2021.)

Blagoslovljena voda trebala se čuvati do idućeg blagoslova. Također, blagoslovljenom je vodom domaćin škropio i na taj način bi blagoslivljao kuću, obitelj

¹¹⁴ Isto, str. 321.

¹¹⁵ Marko Dragić, Sveta tri kralja u hrvatskoj tradiciji, *Crkva u svijetu*, br. 1, str. 98.

¹¹⁶ Isto, str. 99.

te blago. Škropljenje i danas predstavlja obred kojim svećenik škropilom, a domaćin, domaćica ili netko ukućana grančicom poškrope blagoslovljenom vodom osobe, stvari, domove, štale, dvorišta, vrtove kako bi se očistili i da se od njih otklone demoni i zle sile.¹¹⁷

Osim svega navedenog, jedan od običaja na Sveta tri kralja je postavljanje božićne slame unutar kuće, štale ili pak u polju. Božićna slama apotropejskog je i panspermijskog karaktera. Iz kuće se iznosi treći dan Božića ili na Sveta tri kralja te se stavlja po granama voćaka i maslina ili se njome obavijaju stabla vjerujući da će tako biti plodna i sačuvana od bolesti. Slama se može staviti i na mjesta gdje kokoši nesu jaja. Ugljen, pepeo i badnjak na blagdan Sveta tri kralja iznose se i ostavljaju u vinogradu, voćnjaku, masliniku i služe kao zaštita od nevremena te za bolji urod.¹¹⁸

¹¹⁷ Isto, str. 100.

¹¹⁸ Marko Dragić, Apotropejski obredi, običaji i ophodi u hrvatskoj tradicijskoj kulturi, *Croatica et Slavica ladertina*, 2007., str. 372.

ZAKLJUČAK

Dalmatinska zagora naziv je za kontinentalni dio Dalmacije koji obuhvaća 150 kilometara dug pojas, odvojen od Primorja planinskim nizom Kozjaka, Mosora, Omiške Dinare, Biokova i Rilića. Iako je njezino područje ponekad teško definirati, Dalmatinsku zagoru čine područja u okolici Knina, Drniša, Sinja, Vrlike, Imotskog i Vrgorca.

Dalmatinska zagora područje je burne i bogate povijesti. Naime, njome su najprije vladali poznati hrvatski vladari. Zatim, bila je pod vlašću gradova i velikaša, a neizbježno je potrebno naglasiti da su područjem Dalmatinske zagore svojevremeno vladale i Osmanlije. Uz navedeno, slijedilo je razdoblje pod vlašću Mletačke Republike i razdoblje vladavine Austrije. Sva razdoblja, svi vladari i svi oni koji su na neki način kročili na područje Dalmatinske zagore, ostavili su na tom području svoj utjecaj, običaj ili spomen. Sve navedeno utjecalo je na stvaranje nematerijalnog kulturnog nasljeđa ovoga prostora.

Na UNESCO-vim listama upisana su tri nasljeđa s područja Dalmatinske zagore, a to su Sinjska alka, nijemo kolo i ojkanje. Pri tome, važno je naglasiti da su Sinjska alka i nijemo kolo upisane u Listu svjetske baštine UNESCO-a, a ojkanje je upisano na Listu svjetske baštine kojoj je potrebna hitna zaštita.

Sinjska alka nematerijalno je kulturno nasljeđe s tradicijom od 1717. i samo jednom odgodom zbog kolere te neodržavanja tijekom Drugog svjetskog rata. Dani održavanja Alke kroz povijest su se mijenjali, najprije se održavala na pokladni utorak, zatim prema rođendanima visokih zaštitnika i dobročinitelja, zatim na Veliku Gospu, a od kraja Drugog svjetskog rata održava se svake prve nedjelje u kolovozu. Autentičnost Sinjske alke potvrđuje činjenica da su u njoj vidljivi lokalni, orijentalni i mletački utjecaji, ali i pravila Alke. Uz sve navedeno, važno je spomenuti činjenicu da se Sinjska alka održava po uzoru na viteške turnire u slavu Gospe koja je, prema legendi, spasila grad Sinj.

Ojkanje se smatra najstarijim arhaičnim tradicijskim načinom pjevanja, primarno s područja dalmatinskog zaleđa, ali i ostalih područja Republike Hrvatske. Ojkanje karakterizira potresanje glasa posebnim načinom pjevanja *iz grla* te se ono naziva *starovinskim*, odnosno *starinskim* pjevanjem, koje izvodi pojedinac ili mnogo češće pojedinac uz pratnju, pri čemu prateći glas leži na duljem pratećem tonu. *Ojkalica* je

najdominantnija vrsta dvoglasnog tradicijskog pjevanja na području između rijeka Krke i Cetine te se u Cetinskoj krajini ovakvo pjevanje dijeli na muško i žensko. Ojkanje karakterizira izvedba dvaju glasova te pjevanje na dah, odnosno trajanje pjesme koliko i trajanje daha glavnog pjevača. Pjevač prvotno izvodi *inicij*, samostalni dio, te ga u drugom stihu prati skupina pjevača ispjevavanjem teksta ili samoglasnika muklim e, odnosno zvonkim o. Sve je ukrašeno osebnim trilerima sličnima vibratu, koji se izvode punim glasom na slog *voj* ili *boj* zbog dobivanja *savršenog zvučnog efekta jedinstva*. Ojkanje je vrlo zahtjevno i izrazito arhaično pjevanje. Vrlo ga je teško savladati, a osobito mlađim generacijama koje nisu naviknute na to pjevanje.

Posljednje nematerijalno kulturno dobro upisano na UNESCO-ove liste s područja Dalmatinske zagore je nijemo kolo. Nijemo kolo pojam je koji se odnosi na kolo koje se pleše bez glazbene pratnje. Nijemo kolo naziva se još i mutavo, gluvo ili šuplje kolo, po naški, po starinski i staračko, a naziva se i po mjestima odakle dolazi, zbog čega postoji, primjerice sinjsko kolo. Nijemo kolo s područja Dalmatinske zagore pleše se uz poskakivanje u parovima, koji se kreću slobodno po plesnom prostoru, po zamišljenoj kružnici, a ponekad se svi parovi mogu uhvatiti u zajedničko kolo. Nijemo se kolo izvodi kao samostalan ples, bez vokalne ili instrumentalne izvedbe, ali, ipak, ona ponekad može postojati. Posljednjih nekoliko desetljeća, nijemo je kolo na području grada Sinja i njegove okolice oblikovano u scensku koreografiju, zbog koje su figure i pokreti ujednačeni. Ipak, u većini sela Dalmatinske zagore zadržao se stariji način spontanog izvođenja koraka i figura, prema kojima se kola u pojedinim selima međusobno razlikuju.

Promatrajući nematerijalno kulturno nasljeđe Dalmatinske zagore upisano u Registar kulturnih dobara Republike Hrvatske, priprema tradicijskog jela sinjski arambaši karakteristična je za prostor Cetinske krajine. Način, odnosno tehnika zamatanja nadjeva te kuhanja u soku potječe iz rimskih vremena, a punjenje kiselog kupusa pojavilo se tek u srednjem vijeku u karolinškim samostanima na granici Francuske i Njemačke. U Dalmatinsku zagoru ova je tradicija došla preko anadolsko-osmanskog istoka koji ju je baštiniio od Bizanta, a naziv arambaši vrlo vjerojatno svoje korijenje ima u vremenima osmanskih osvajanja kada su arambaši postali sinonim otpora sinjskog puka prema Osmanlijama.

Godišnji pokladni ophodi mačkara podkamešničkih sela s područja gradova Sinja i Trilja i općine Otok imaju dugu tradiciju održavanja te su najpoznatiji čuvari pokladnih

običaja u navedenim krajevima. Pokladna se povorka odvija prema pravilima koja se temelje na tradiciji, prema kojoj u povorci najprije ide skupina *bilih mačkara*, *barja* i svatova, zatim komedija i na kraju crne mačkare. Glavni je cilj ophoda pronaći trudnoj nevjesti mladoženju, a sve se navedeno odvija na vrlo komičan način.

Ganga s područja Imotske i Vrgoračke krajine dio je stoljetnog sustava pjevanja na području dalmatinskog zaleđa. Ganga predstavlja višeglasno pjevanje *na dah*, gdje glavni pjevač u pravilu otpjeva prvi stih sam, a zatim ga u drugom stihu prati grupa pjevača ispjevavanjem samoglasnika muklo *e* ili zvonko *o*, kao i u ojkanju.

Dalmatinska zagora obiluje nepoznatim, odnosno nedovoljno istraženim, a samim time i nevaloriziranim nematerijalnim kulturnim nasljeđem. Običaj se smatra jednim od temeljnih hrvatske etnologije. Životni ili obiteljski običaji vezani su uz značajne događaje u čovjekovu životu, godišnji običaji obilježuju blagdane koji se kontinuirano događaju svake godine, a radni ili gospodarski običaji većinom se odnose važne poljodjelske i druge poslove. U Dalmatinskoj zagori svakako su važni običaji vezani uz ženidbu, uz sijela, običaji na Badnjak, običaji na Silvestrovo i običaji na Sveta tri kralja.

Dakle, Dalmatinska zagora, zbog svoje velike površine, obuhvaća mnogo gradova i naselja. Ta su naselja tijekom povijesti bila pod utjecajem mnogo vladara i naroda, što je imalo velik utjecaj na razvoj nematerijalnog kulturnog nasljeđa tog područja. Ipak, nije sve nematerijalno kulturno nasljeđe Dalmatinske zagore prepoznato niti istraženo, stoga se, u budućnosti, preporučuje rad na njihovoj valorizaciji.

LITERATURA

a) knjige:

1. Andreis, Pavao, *Povijest grada Trogira*, Čakavski sabor, Split, 1978.
2. Barbarić, Josip i Kolanović, Josip, *Šibenski diplomatarij: zbornik šibenskih isprava*, Muzej grada Šibenika, Šibenik, 1986.
3. Budak, Neven, *Prva stoljeća Hrvatske*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 1994.
4. Ćulum, Nikša, *Zbornik o Zagori*, Vekograf, Split, 2004.
5. *Hrvatska enciklopedija*, (O-Pre), ur. Slaven Ravlić, sv. 8., 1999. (natuknica Običaji)
6. Klaić, Nada, *Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku*, Školska knjiga, Zagreb, 1971.
7. Kužić, Krešimir, *Povijest Dalmatinske zagore*, Književni krug, Split, 1997.
8. Lucić, Ivan, *Povijesna svjedočanstva o Trogiru*, sv. 2., Čakavski sabor, Split, 1979.
9. Novak, Grga, *Mletačka uputstva i izvještaji*, sv. IV., Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1964.

b) radovi u monografijama i zbornicima:

1. Belamarić, Joško, Sinjska alka, viteški turnir u Sinju, u: Biškupić Bašić, Iris (ur.), *Hrvatska nematerijalna baština na UNESCO-ovim listama*, Ministarstvo kulture Republike Hrvatske, Zagreb, 2019., str. 30.-31.
2. Belamarić, Joško, Sinjska alka: stoljetno viteško natjecanje u Cetinskoj krajini, u: Čaplar, Alan (ur.), *Blaga Hrvatske: neprocjenjiva prirodna i kulturna baština*, Zagreb, 2013., str. 270.-275.
3. Ćaleta, Joško, Glazbeni izričaj ojkanje, u: Biškupić Bašić, Iris (ur.), *Hrvatska nematerijalna baština na UNESCO-ovim listama*, Ministarstvo kulture Republike Hrvatske, Zagreb, 2019., str. 32.-33.
4. Ćaleta, Joško, Ojkanje: potresanje glasom na starinski način, u: Čaplar, Alan (ur.), *Blaga Hrvatske: neprocjenjiva prirodna i kulturna baština*, Zagreb, 2013., str. 222.-227.

5. Zebec, Tvrtko, Nijemo kolo Dalmatinske zagore: ples bez glazbene pratnje, u: Čaplar, Alan (ur.), *Blaga Hrvatske: neprocjenjiva prirodna i kulturna baština*, Zagreb, 2013., str. 264.-268.
6. Zebec, Tvrtko, Nijemo kolo s područja Dalmatinske zagore, u: Biškupić Bašić, Iris (ur.), *Hrvatska nematerijalna baština na UNESCO-ovim listama*, Ministarstvo kulture Republike Hrvatske, Zagreb, 2019., str. 36.-37.

c) članci:

1. Alaupović Gjeldum, Dinka, Običaji životnog ciklusa u Imotskoj krajini i zapadnoj Hercegovini, od konca XIX. stoljeća do Drugog svjetskog rata, *Ethnologica Dalmatica*, br. 8, 1999. str. 149.-168.
2. Barada, Miho, Historicitet imena Svačić, *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, vol. 16, br. 1, Zagreb, 1935., str. 137.-141.
3. Braica, Silvio, Božićni običaji, *Ethnologca Dalmatica*, br. 13, 2004., str. 5.-26.
4. Brkljačić, Marko, Nematerijalna kulturna baština u natječajima na području Zadarske županije, *Ethnologica Dalmatica*, br. 27, 2020., str. 103.-158.
5. Dragić, Marko, Apotropejski obredi, običaji i ophodi u hrvatskoj tradicijskoj kulturi, *Croatica et Slavica Iadertina*, vol. 3, br. 3, 2007, str. 369.-390.
6. Dragić, Marko, Badnje jutro i dan u kršćanskoj tradicijskoj kulturi, *Croatica et Slavica Iadertina*, vol. 10/2, br. 10, 2015., str. 399.-435.
7. Dragić, Marko, Silvestrovo u hrvatskoj tradicijskoj kulturi, *Crkva u svijetu*, vol. 50, br. 2, 2015., str. 303.-323.
8. Dragić, Marko, Sveta tri kralja u hrvatskoj tradiciji, *Crkva u svijetu*, br. 1, 2007., str. 96.-117.
9. Kale, Jadran, Šibenska kapa, *Šibenik TM*, br. 5, 2010., str. 12.-22.
10. Katić, Lovre, Gospodarsko stanje Splita i okolice po desetini u prvoj pol. XIX. st., *Anali historijskog instituta u Dubrovniku*, sv. VI.-VII., Dubrovnik, 1959., str. 77.-96.
11. Lorger, Srećko, Ganga: priprosto (polifono) skupno pjevanje, *Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku*, br. 51/2, 2013., str. 501.-539.
12. Stipe Bulić, Nijemo (gluvo) kolo Dalmatinske zagore, *Godišnjak Titius*, vol. 9, br. 9, 2016., str. 263.-268.

d) dokument:

1. Ministarstvo kulture, *Rješenje za uspostavljanje svojstva nematerijalnog kulturnog dobra*, Ministarstvo kulture, Zagreb, 2007.

f) internetski izvori:

1. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje, *Dalmatinska zagora*, <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=13755>, 20. kolovoza 2020.
2. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje, *Stećci*, <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=57932>, 21. travnja 2021.
3. Ministarstvo kulture i medija, *Ganga*, <https://registar.kulturnadobra.hr/>, 10. ožujka 2021.
4. Ministarstvo kulture i medija, *Godišnji pokladni ophodi mačkara podkamešničkih sela*, <https://registar.kulturnadobra.hr/>, 10. ožujka 2021.
5. Ministarstvo kulture i medija, *Pretraživanje Registra kulturnih dobara Republike Hrvatske*, <https://registar.kulturnadobra.hr/>, 10. ožujka 2021.
6. Ministarstvo kulture i medija, *Priprema tradicijskog jela sinjski arambaši*, <https://registar.kulturnadobra.hr/>, 10. ožujka 2021.
7. Ministarstvo kulture i medija, *Umijeće izrade šibenske kape*, <https://registar.kulturnadobra.hr/>, 10. ožujka 2021.
8. Portal za kulturni turizam, *Pokladni običaji Dalmatinske zagore*, <http://www.kulturni-turizam.com/hrv/sadrzaj/dalmacija357/>, 10. ožujka 2021.
9. UNESCO, *Stećci Medieval Tombstone Graveyards*, <https://whc.unesco.org/en/list/1504/>, 21. travnja 2021.

POPIS PRILOGA

Slika 1. Kip Petra Svačića.....	7
Slika 2. Prikaz Jelene, udovice kneza Mladena III. Šubića.....	11
Slika 3. Kralj Žigmund.....	13
Slika 4. Pietro Loredan	15
Slika 5. Uskoci.....	18
Slika 6. Franjo Josip I.	23
Slika 7. Alka.....	26
Slika 8. Sinjska alka.....	28
Slika 9. Ojkanje.....	30
Slika 10. Izvođenje nijemog kola	34
Slika 11. Šibenska kapa	38
Slika 12. Sinjski arambaši.....	39
Slika 13. Godišnji pokladni ophodi mačkara podkamešničkih sela	41
Slika 14. Notni zapis gange	42
Slika 15. Sijelo	46
Slika 16. Paljenje Badnjaka	47
Slika 17. Vjedro vode.....	49

SAŽETAK

Dalmatinska zagora predstavlja kontinentalni dio Dalmacije, a odnosi se na područja u okolici Knina, Drniša, Sinja, Vrlike, Imotskog i Vrgorca. Dalmatinskom zagorom su kroz povijest vladari brojni narodi i vladari te je svaki od njih imao utjecaj na razvoj nematerijalnog kulturnog nasljeđa tog područja. Na UNESCO-ovim listama zaštićeni su Sinjska alka i nijemo kolo, a kao nasljeđe kojemu je potrebna hitna zaštita upisano je ojkanje. U Registar kulturnih dobara Republike Hrvatske upisani su umijeće izrade šibenske kape, priprema tradicijskog jela sinjski arambaši, godišnji pokladni ophodi mačkara podkamešničkih sela te ganga. Također, Dalmatinska zagora ima i ono nepoznato, nevalorizirano nematerijalno kulturno nasljeđe, a to su običaji vezani za ženidbu, običaji vezani uz sijela, običaji na Badnjak, običaji na Silvestrovo te običaji na Sveta tri kralja. Sve nematerijalno kulturno nasljeđe Dalmatinske zagore predstavlja njezino bogatstvo koje je potrebno detaljnije istražiti, valorizirati i očuvati.

Ključne riječi: vladari, Sinjska alka, nijemo kolo, ojkanje, Registar kulturnih dobara Republike Hrvatske

SUMMARY

The Dalmatian hinterland represents the continental part of Dalmatia and refers to the areas around Knin, Drniš, Sinj, Vrlika, Imotski and Vrgorac. Throughout history, the Dalmatian hinterland has been ruled by numerous peoples and rulers, and each of them has had an impact on the development of the intangible cultural heritage of the area. On the UNESCO lists, the Sinjska Alka and the Silent Circle Dance are protected, and as a legacy that needs urgent protection, Ojkanje Singing is inscribed. The Register of Cultural Heritage of the Republic of Croatia includes the art of making the Šibenik hat, the preparation of the traditional dish of Sinj arambaši, the annual carnival processions of cats from the villages of Podkameš and the ganges. Also, the Dalmatian hinterland has that unknown, unvalued intangible cultural heritage, and these are the customs related to marriage, customs related to sittings, customs on Christmas Eve, customs on New Year's Eve and customs on the Holy Three Kings. All the intangible cultural heritage of the Dalmatian hinterland represents its wealth, which needs to be researched, valorized and preserved in more detail.

Keywords: rulers, Sinjska Alka, Silent Circle Dance, Ojkanje Singing, Register of Cultural Heritage of the Republic of Croatia

Sažetak pregledala: Višnja Brcković, prof. engleskog jezika i književnosti i komparativne književnosti te stalni sudski tumač za engleski jezik